DOI :https://doi.org/10.5281/zenodo.14172106

ମୂଳ ପ୍ରବନ୍ଧ

ମାନବିକ ଅଧିକାର ଓ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ

ଇନ୍ଦ୍ରମଣି ସାହୁ

ସଂକ୍ଷିପ୍ତସାର :

ମଣିଷର ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଚିନ୍ତାଚେତନା ପାଇଁ ଏକ ସାର୍ଥକ ପ୍ରକାଶକ୍ଷମ ଭିତ୍ତିଭୂମିଟିଏ ଉପନ୍ୟାସ । ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ୱାଧୀନତା ଉପନ୍ୟାସର ମଣିଷ ସଭ୍ୟତାକୁ ମହାନ ଅବଦାନ । ମଣିଷ, ତା'ର ଅଧିକାର ଓ ସ୍ୱାଧୀନତା ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ମାତ୍ରାରେ ସଚେତନ ହେଲା, ସେହି ଅନୁସାରେ ଉପନ୍ୟାସ ଏକ ସାହିତ୍ୟିକ ବିଭବ ଭାବେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରିଚାଲିଲା । ଓଡ଼ିଆରେ ବାସ୍ତବବାଦୀ ଯଥାର୍ଥ ଉପନ୍ୟାସମାନ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା, ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ କଥା ସାହିତ୍ୟର ଜନକ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଲେଖନୀରୁ । ଏହି ପଥିକୃତ କଥାକାରଙ୍କ ପଥକୁ ଅନୁସରଣ କରି ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ବହୁ କଥାକାର ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ସାହିତ୍ୟକୁ କରିଛନ୍ତି ଋଦ୍ଧିମନ୍ତ । ଅନେକ ପ୍ରକାର କଥାବସ୍ତୁ, ଭାବବସ୍ତୁ, ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଏଥିରେ ହୋଇଛି ଅନୁରଣିତ । ମାନବିକ ଅଧିକାର ଏହି ବିବିଧ ଭାବବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ । ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଓ ଅନାହାର ଯେତିକି ପ୍ରାକୃତିକ, ସେତିକି ମାନବୀୟ । ଦୁର୍ନିତି, ଲୋଭ ଓ ସ୍ୱାର୍ଥପରତା ଏହି ମାନବୀୟ ଦିଗର ପ୍ରମୁଖ ବିନ୍ଦୁ । ରାମଶଙ୍କରଙ୍କ 'ବିବାସିନୀ', କାହ୍ନୁଚରଣଙ୍କ 'ହା ଅନ୍ନ', 'ଶାସ୍ତି' ପ୍ରଭୃତି ଉପନ୍ୟାସ ଏହି ସମସ୍ୟାର ଏକ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଉଦାହରଣ । ଜାତିପ୍ରଥା ଓ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ମାନବିକ ଅଧିକାରର ଘୋର ଉଲ୍ଲଙ୍ଘନ । ଭାରତୀୟ ସମାଜର ଏହି ବହୁ ଆଲୋଚିତ ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଣିଷକୁ ତା' ଜାତି ଓ ବର୍ଗର ପ୍ରଚକ୍ଷୁରେ ଚିହ୍ନେ । ଏହି ସମସ୍ୟା ପ୍ରତି ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ଆଖିବୁଜି ଦେଇ ନାହିଁ । ଗୋତିପ୍ରଥା ଓ ଦାଦନ ମଣିଷକୁ ମଣିଷର ମାନ୍ୟତା ନଦେଇ ପଶୁ ରୂପେ ବିବେଚନା କରିଥାଏ । ପର ପାଇଁ ତା'ର ଦେହ-ପ୍ରାଣର ଶୋଷଣ ପ୍ରତି ଓଡ଼ିଆ ଲେଖକ ଉଦାସୀନ ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ଫଳରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି 'ହରିଜନ', 'ପରଜା', 'ଅରକ୍ଷିତ ଉପନିଷଦ', 'ନୀଳତୃଷ୍ଣା' ପରି କେତୋଟି ଉପନ୍ୟାସ । ସେହିପରି 'ସୁନାପୁଚର ଲୋକେ', 'କାରାର ମଣିଷ' ମାନବିକ ଅଧିକାର ଓ ତା'ର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ଏକ ଏକ ଉଦ୍‌ଘୋଷଣା ।

ପ୍ରମୁଖ ଶବ୍ଦ :

ମାନବିକ ଅଧିକାର, ବିଶ୍ୱମାନବିକ ଅଧିକାର ଘୋଷଣାନାମା , ମୌଳିକ ଅଧିକାର , ରାଷ୍ଟ୍ରଶକ୍ତି, ଉପନ୍ୟାସ, ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ, ଅନାହାର, ଜାତିପ୍ରଥା, ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା, ଗୋତିପ୍ରଥା, ଦାଦନ, ହାଜତ୍ ମୃତ୍ୟୁ, ବିସ୍ଥାପନ

ବିଷୟ :

ଇଉରୋପରେ ସଂଗଠିତ ରେନେସାଁ ଯେପରି ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗ ସମୟକୁ ଉପନ୍ୟାସ ସୃଷ୍ଟିର କାରଣ ହୋଇଥିଲା, ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ ଭାରତରେ ଦେଖାଯାଇଥିବା ରେନେସାଁ ସେହିପରି ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଭାରତରେ ଉପନ୍ୟାସ ସୃଷ୍ଟିପାଇଁ କରିଥିଲା ପଥ ପରିଷ୍କାର । ଓଡ଼ିଶାରେ ଏ ଜାଗରଣ ବିଳମ୍ବରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିବାରୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଉପନ୍ୟାସ ସୃଷ୍ଟିଲଗ୍ନ ହୋଇଥିଲା

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ଅନ୍‌ଲାଇନରେ ପଢିବାପାଇଁ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତୁ

Quick Response Code:

Available online at :
https://pracheenews.com/

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14172106
Article No - BPP00234

ଯୋଗାଯୋଗ :
ଡ. ଇନ୍ଦ୍ରମଣି ସାହୁ, ସହକାରୀ ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ
ବିଶ୍ୱଭାରତୀ, ଶାନ୍ତିନିକେତନ-୭୩୧୨୩୫
E-Mail ID: imsahoo1976@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-3561-3168

This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Non Commercial Share Alike 4.0 License, which allows others to remix, tweak, and build upon the work non commercially, as long as appropriate credit is given and the new creations are licensed under the identical terms.

For reprints contact: *pracheepatrika@rediffmail.com*

ପ୍ରାପ୍ତି	ସମୀକ୍ଷିତ	ଗୃହୀତ	ପ୍ରକାଶିତ
୨.୮.୨୦୨୪	୧୦.୯.୨୦୨୪	୨୫.୧୦.୨୦୨୪	୧.୧୧.୨୦୨୪

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ କିପରି ଉଦ୍ଧୃତ କରିବେ : ସାହୁ, ଇନ୍ଦ୍ରମଣି; ୨୦୨୪ । ମାନବିକ ଅଧିକାର ଓ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ । ବାସ୍ତବତାର ପରିପ୍ରକାଶ ପ୍ରାଚୀ । ଭାଗ :୧୦, ସଂଖ୍ୟା : ଜ; ପୃଷ୍ଠା :୧୩-୨୪ ।

ବିଳମ୍ବିତ ଓ ଆମେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ସାର୍ଥକ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଉପନ୍ୟାସ ଲାଭ କଲୁ ୧୮୮୮ ମସିହାରେ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ସରକାରଙ୍କ 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ମାଧ୍ୟମରେ ।

କିନ୍ତୁ ଏହାପୂର୍ବରୁ ୧୯୭୮ ମସିହାରେ 'ସୌଦାମିନୀ' ଉପନ୍ୟାସ ରଚନା କରି ରାମଶଙ୍କର ରାୟ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଉପନ୍ୟାସ ରଚନାର ଶୁଭାରମ୍ଭ କରିସାରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଉପନ୍ୟାସଟି 'ଉତ୍କଳ ମଧୁପ'ରେ ଧାରାବାହିକ ଭାବେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିବା କାରଣରୁ ଏହି ପତ୍ରିକାର ବିଲୟ ସାଥେ ସାଥେ ଉପନ୍ୟାସଟି ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ରହିଯାଇଥିଲା । ସେହିପରି ଏକ ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଉପନ୍ୟାସ ଥିଲା ୧୮୮୫ ମସିହାରେ 'ଶ୍ରୀ'ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ଓ 'ପ୍ରଦୀପ'ରେ ପ୍ରକାଶିତ 'ଅନାଥିନୀ' ଉପନ୍ୟାସ । ଏହାପରେ ଆସିଥିଲା ପୂର୍ବ ସୂଚିତ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଉପନ୍ୟାସ 'ପଦ୍ମମାଳୀ' । ଲେଖକ ସ୍ୱୟଂ ଏହାକୁ ଏକ ରୋମାନ୍ସ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି । ୧୮୩୫ ଖ୍ରୀ:ଅରେ ନୀଳଗିରି ରାଜ୍ୟରେ ଘଟିଥିବା ଏକ ସ୍ୱଳ୍ପବ୍ୟାପୀ ଘଟଣାର ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ଏହି ଉପନ୍ୟାସ ରଚିତ ହୋଇଅଛି । ବିଷୟବସ୍ତୁର ସୂଚନା ଦେବାକୁ ଯାଇ ଲେଖକ ଭୂମିକାର କହନ୍ତି – "ଦୁଇଗୋଟି ସମସାମୟିକ ଐତିହାସିକ ଘଟଣାର ସମନ୍ୱୟରେ ପଦ୍ମମାଳୀ ରଚିତ ହୋଇଅଛି । ନୀଳଗିରି ରାଜ୍ୟର କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପାଂଚଗଡ଼ର ଆକ୍ରମଣ – ଏକ ଗୋଟି; ଅପରଟି ହରିହର ଭ୍ରମରବର ବାବୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନୀଳଗିରି ଆକ୍ରମଣ । ପୁରାତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସୁ ପାଠକ ସ୍ୱଳ୍ପ ଆୟାସ ବ୍ୟୟ କଲେ, ଏହି ଐତିହାସିକ ଘଟଣାଦ୍ୱୟର ମୌଳିକତା ଅବଗତ ହେଇପାରିବେ । କ୍ରମେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଇତିବୃତ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଅଛି, ଯଥା ନୀଳଗିରି ରାଜ୍ୟର ଇତିହାସ, ପାଂଚଗଡ଼ ନୀଳଗିରିର ଅଧିକାରରୁ ଚ୍ୟୁତ ହୋଇ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଂଟଙ୍କର ଖାସ ମହାଲଭୁକ୍ତ ହେବା, ପାଂଚଗଡ଼ ଲୁଣ୍ଠନକାରୀଙ୍କର ଓ ନୀଳଗିରି ଆକ୍ରମଣକାରୀଙ୍କର ବାଲେଶ୍ୱରର ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ହେନେରି ରିକେଟ୍ସ୍‌ଙ୍କଦ୍ୱାରା ବିଚାର ଇତ୍ୟାଦି । ଏ ସକଳ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଏକ ପକ୍ଷରେ ଯେପରି ଇତିହାସର ଏକ ବର୍ଣ୍ଣର ଅପଳାପ କରିନାହୁଁ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ପାଠକଙ୍କର ଚିତ୍ତରଂଜନ କରିବାକୁ ସମଧିକ ଯତ୍ନବାନ୍ ହୋଇଅଛୁ ।"(୧)

ରୋମାନ୍ସଗୁଡ଼ିକ ଘଟଣାପ୍ରଧାନ । ଏଗୁଡ଼ିକ ରୋମାଂଚକର କାହାଣୀ, ଦୁଃସାହସିକ ଅଭିଯାନ, ବୀରତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଓ ଅଭିଜାତ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରେମ ବ୍ୟାପାରରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ 'ପଦ୍ମମାଳୀ' ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ରଚିତ ସୌଦାମିନୀ, ଅନାଥିନୀ ଓ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ରଚିତ 'ଉନ୍ମାଦିନୀ', ବିବାସିନୀ ଆଦି ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ-ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଉପନ୍ୟାସଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାୟତଃ ରୋମାନ୍ସଧର୍ମୀ ରଚନା ଥିଲା । ରୋମାନ୍ସ ସୁଲଭ ରହସ୍ୟମୟ ପରିବେଶ, ବର୍ଣ୍ଣନା ବାହୁଲ୍ୟ, ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ଅସାଧାରଣତ୍ୱ ଏବଂ ଦୁର୍ଜନର ପରାଜୟ ତଥା ସଜ୍ଜନର ପୁରସ୍କାର ଲାଭ ସାଥେ ସାଥେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଭାବେ ଏକ ନୈତିକ ଆଦର୍ଶର ଉପସ୍ଥାପନ ଏଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରଧାନ ଉପଜୀବ୍ୟ । ତେବେ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସର ଆଦ୍ୟ ସମୟରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଥିରେ ରୋମାନ୍ସଧର୍ମୀତା ରହିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ; କାରଣ ବିଶ୍ୱର ବିଭିନ୍ନ ସାହିତ୍ୟରେ ଉପନ୍ୟାସର ବିକାଶ ପୂର୍ବରୁ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ରୋମାନ୍ସ ରଚିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ଏହିସବୁ ରୋମାନ୍ସଧର୍ମୀ ଉପନ୍ୟାସର ରଚନା ପରେ ପରେ କଳାତ୍ମକ ରୂପ ନେଇ ବାସ୍ତବବାଦୀ ଯଥାର୍ଥ ଉପନ୍ୟାସମାନ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା, ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ କଥା ସାହିତ୍ୟର ଜନକ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଲେଖନୀରୁ । ଏହି ପଥିକୃତ କଥାକାରଙ୍କ ପଥକୁ ଅନୁସରଣ କରି ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ବହୁ କଥାକାର ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ସାହିତ୍ୟକୁ କରିଛନ୍ତି ଋଦ୍ଧିମନ୍ତ । ସମସ୍ତଙ୍କ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ପ୍ରତିଭାର ବର୍ଣ୍ଣାଳୀରେ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ହୋଇଛି ବହୁବର୍ଣ୍ଣୀ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁଟିଏ । ଏହାର ଆଙ୍ଗିକରେ ଯେପରି ଆସିଛି ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ସେପରି ଆତ୍ମିକରେ ହୋଇଛି ଏହା ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟମୟ । ଅନେକ ପ୍ରକାର କଥାବସ୍ତୁ, ଭାବବସ୍ତୁ, ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଏଥିରେ ହୋଇଛି ଅନୁରଣିତ । ସେହି ସବୁ ଆଙ୍ଗିକ ଓ ଆତ୍ମିକ ସୌକର୍ଯ୍ୟ କେବଳ ଉପନ୍ୟାସଟିକୁ ଯୁଗୋପଯୋଗୀ ଓ କଳାତ୍ମକ ଭାବେ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ କରିବାକୁ ହିଁ ଅଭିପ୍ରେତ । ଆମର ଆଲୋଚନାର ଧାରା ମୁଖ୍ୟତଃ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ସାହିତ୍ୟର ଏହିସବୁ ଉପନ୍ୟାସ ମଧ୍ୟରୁ କେତେ ଗୋଟି ଉପନ୍ୟାସର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଓ ଆଭିମୁଖ୍ୟକୁ ଭିତ୍ତିକରି ଗତି କରିବ ।

ମନୁଷ୍ୟ କାହିଁକି, ଯେକୌଣସି ଜୀବ ପାଇଁ ଖାଦ୍ୟର ଆବଶ୍ୟକତା ତା'ର ସ୍ଥିତି ସହିତ ଜଡ଼ିତ । ଯେଉଁ କେତେଗୋଟି ମୌଳିକ ଆବଶ୍ୟକତା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୀବପାଇଁ ଦରକାର ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଖାଦ୍ୟ ଅନ୍ୟତମ । ବ୍ୟକ୍ତି ଏ ପୃଥିବୀରେ ଜନ୍ମ ହୋଇ କେଉଁ ଆଦିମ କାଳରୁ ନିଜ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି ବଂଚିଆସିଛି । ତା'ର ପେଟ ଚାଖଣ୍ଡକ ପାଇଁ ପୃଥିବୀ କେବେ କାର୍ପଣ୍ୟ ଦେଖାଇନାହିଁ । ମାତ୍ର ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଏଇ ମଣିଷମାନଙ୍କ ମଧରେ ଥିବା ଦୁଷ୍ଟବୁଦ୍ଧି ସମ୍ପନ୍ନ ସ୍ୱାର୍ଥପର ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ନିଜର ସର୍ବଗ୍ରାସୀ କାମନାର ପରିପୂର୍ତ୍ତିରେ ମାତି ପୃଥିବୀର ଅମାପ ସମ୍ପଦକୁ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଦୁର୍ଲଭ କରିଆସିଛନ୍ତି । ସେହି ମୁଷ୍ଟିମେୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ଯଦି ସାମାଜିକ ଓ ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ସମର୍ଥନ କୌଣସି ନା କୌଣସି ଆକାରରେ ମିଳିଯାଏ, ତେବେ ତ ସେମାନେ ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ନାହିଁ ନଥିବା ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର କାରଣ ହୋଇଉଠନ୍ତି । ଏହିପରି ଏକ ପରିସ୍ଥିତିରେ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ । ଏହା ଅନେକାଂଶରେ କୃତ୍ରିମ । ଯଦିଓ ପ୍ରାକୃତିକ ଦୁର୍ବିପାକ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର କାରଣ ହୋଇଥାଏ, ତଥାପି ସ୍ୱାର୍ଥାନ୍ଧ ମୁଷ୍ଟିମେୟ ବଡ଼ପଣ୍ଡାମାନଙ୍କର ହୀନଚକ୍ରାନ୍ତ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷକୁ ଅତି ଉତ୍କଟ କରି ତୋଳେ, ଯେଉଁଥିପାଇଁ ଅସଂଖ୍ୟ ଲୋକ କେବଳ ଖାଦ୍ୟ ପାଇଁ, ଏ ପୃଥିବୀରୁ ସବୁଦିନ ପାଇଁ ବିଦାୟ ନେଇ ଯାଆନ୍ତି ।

ସେମାନଙ୍କର ବଂଚିବାର ଅଧିକାରକୁ ଅତିନିଷ୍ଠୁର ଭାବେ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଥାଏ । ପ୍ରାୟତଃ ଲେଖକୀୟ ସତ୍ତାଟି ଏହି ଘଟଣାରେ ଅଧିକ ମ୍ରିୟମାଣ ହୋଇଯାଇଥାଏ । ସେହି ବେଦନାର ଗାଥାକୁ ସେ ରୂପଦିଏ ଉପନ୍ୟାସରେ ।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆଦି ଔପନ୍ୟାସିକ ରାମଶଙ୍କରଙ୍କୁ ଅନାହାର ମୃତ୍ୟୁ, ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଯେ ଗଭୀର ମ୍ରିୟମାଣ କରିଛି, ତା'ର ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ହେଲା ତାଙ୍କର 'ବିବାସିନୀ' ଉପନ୍ୟାସ । ଏହା ରୋମାନ୍‌ସଧର୍ମୀ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ମରହଟ୍ଟା ଶାସନକାଳୀନ ଓଡ଼ିଶାରେ ଘଟିଥିବା ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର ଚିତ୍ର ଉପନ୍ୟାସକୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିଛି । ଏହି ଉପନ୍ୟାସର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଓ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଚରିତ୍ର ହେଲେ ଦାସ ଖାଡ଼ଙ୍ଗା । ଯଥାର୍ଥରେ ସେ ହିଁ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସରେ ଦେଖାଦେଇଥିବା ମାନବିକ ଅଧିକାରର ପ୍ରଥମ ପ୍ରବକ୍ତା । ମରହଟ୍ଟା ଶାସନର ଦୋଷତ୍ରୁଟି ତଥା ସୁବାଦାରମାନଙ୍କର ଅନ୍ୟାୟ ଅତ୍ୟାଚାର ବିରୋଧରେ ଦାସ ଖାଡ଼ଙ୍ଗା ଚରିତ୍ର ଏକ ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ପ୍ରତିବାଦ । ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଦୁରବସ୍ଥା ଜଣାଇବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସୁବାଦାରଙ୍କୁ ଦୁଇହଳା ଅଗାଡ଼ିପୂର୍ଣ୍ଣ ଶୁଖିଲା ଧାନଗଛ ଭେଟି ଦେଇ ସେ ନିଜର ଅବସ୍ଥା ବର୍ଣ୍ଣନ କରି କହିଛି – "ଖାଡ଼ଙ୍ଗା ଏବେ ଅନାହାରରେ ଖାଡ଼ଙ୍ଗା ହୋଇଅଛି । ଛାମୁ ଏହି ହଳାରୁ ବୁଝିପାରିବେ ।" ଖାଡ଼ଙ୍ଗା ଜଣେ ଦରିଦ୍ର ପ୍ରଜା ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ନିଜର ଅଧିକାର ତଥା ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଅଧିକାର ସଚେତନ ମଣିଷଭାବେ ପ୍ରବଳପ୍ରତାପୀ ସୁବାଦାରଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ନିଜର ଦାବିକୁ ଏପରି ନିର୍ଭୀକ ଭାବେ ଉପସ୍ଥାପନ, ପାଠକକୁ ବିସ୍ମୟାଭିଭୂତ କରିଦିଏ । କିନ୍ତୁ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଅନ୍ଧ ଶାସନ ଏହିପରି ସ୍ୱାଧୀନଚେତା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଶତ୍ରୁ ଭାବେ ଭାବିଆସିଛି । ଶମ୍ଭୂଜୀ ଗଣେଶଙ୍କ ଶାସନକାଳୀନ ଦେଶର ସମସ୍ତ ଅଶାନ୍ତି, ଅସନ୍ତୋଷ ଦାସ ଖାଡ଼ଙ୍ଗାଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ । ଫଳରେ ଖାଡ଼ଙ୍ଗା ମିଛ ଡକାୟତି ଅଭିଯୋଗରେ ଅଭିଯୁକ୍ତ ହୋଇ ମାଡ଼ଗାଳି ଖାଇ ବନ୍ଦୀ ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ିରହିଛି । ସେତିକିରେ ଶାସକ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇନାହିଁ । ଶେଷରେ ଦାସ ଖାଡ଼ଙ୍ଗାଙ୍କୁ ଶୂଳୀରେ ଚଢ଼ାଇ ଶାସକ ଶାନ୍ତିରେ ନିଃଶ୍ୱାସ ମାରିଛି । ମାତ୍ର ସେହି ବୀର ଦାସ ଖାଡ଼ଙ୍ଗାଙ୍କର ମୃତ ଶରୀର ଜନସାଧାରଣଙ୍କୁ ନିଜର ଅଧିକାର ପାଇଁ ସଂଗ୍ରାମ କରିବାକୁ ଅଗ୍ନିମୟ ସନ୍ଦେଶ ଶୁଣାଇ ଶୁଣାଇ କାଠଯୋଡ଼ିରେ ଭାସି ଭାସି ଯାଇଛି । ଶେଷରେ ଲୋକଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଜଳିଥିବା ଅଗ୍ନିର ତାପରେ ସୁବାଦାରର ସର୍ବନାଶ ଘଟିଛି ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ୧୯୩୫ରେ ପ୍ରକାଶିତ କାହ୍ନୁଚରଣଙ୍କ 'ହା ଅନ୍ନ' ଉପନ୍ୟାସ ଏହି ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ହିଁ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ଲେଖକଙ୍କର ଓଡ଼ିଶାରେ ୧୯୧୫ – ୧୬ ମସିହା ସମୟକୁ ପଡ଼ିଥିବା ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର ଅନୁଭୂତି ଥିଲା । ପୁନଶ୍ଚ ଆଦ୍ୟ ଚାକିରୀ ଜୀବନରେ ସେ ୧୮୬୬ ଖ୍ରୀ:ଅରେ ଘଟିଥିବା ନ'ଅଙ୍କ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ବିଷୟରେ ତତ୍କାଳୀନ ସରକାରୀ ରିପୋର୍ଟମାନ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲେ । ଏହିସବୁ ଅଧ୍ୟୟନ ପରେ ତାଙ୍କର ହୋଇଥିବା ଅନୁଭୂତି ବିଷୟରେ ସେ କହନ୍ତି, "ଯାହା ମୁଁ ଅନୁଭବ କରିଥିଲି, ଯାହା ମୋର ସ୍ନାୟୁ ଥରାଇଥିଲା, ରକ୍ତ ତତାଇଥିଲା, ଆଖିରେ ଲୁହ ଆଣିଥିଲା, ମୋତେ ଉନ୍ନିଦ୍ର ଛଟପଟ କରିଥିଲା, ତାହାକୁ ମୁଁ ମୋର ସେକାଳର ଭାଷାରେ ରୂପ ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲି । ମୋ ଭିତରର କେଉଁ ଅଜଣା ପ୍ରେରଣା ମୋ କଲମକୁ ଆଗକୁ ଠେଲିଥିଲା, "ହା-ଅନ୍ନ" ଲେଖାଇଥିଲା ।"(୨)

'ହାଅନ୍ନ'ରେ ଯଥାର୍ଥରେ 'ହା-ଅନ୍ନ'ର ଚିତ୍କାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଠକର ହୃଦୟତନ୍ତ୍ରୀକୁ ଥରାଇ ଦେଇଥାଏ । 'କ୍ଷୁଧା'ର ତାଡ଼ନା କିପରି ଯୁଗ ଯୁଗର ସଂସ୍କାରକୁ ଲିଭାଇ ଦେଇଥାଏ, ତା'ର ଚିତ୍ର ହା-ଅନ୍ନରେ ଅପ୍ରତୁଳ ନୁହେଁ । ଗ୍ରାମର ସାଧାରଣ ଚାଷୀମାନେ ଅନାହାରରେ ଶୁଖି ଶୁଖି ମୁଠାଏ ଧାନଚାଉଳ ଦେଢ଼ିରେ ଆଣିବାକୁ ଯାଇ ଗାଁର ସାହୁ ମହାଜନଙ୍କ ପାଖରେ ଗୁହାରି କରି କହନ୍ତି, "ଏ ଗରିବର ଗୁହାରି ଟିକେ ଶୁଣିବା ହେଉ । ଆମ ସାହୀଆ ଛତରରେ ପଶିଲେ । ଅଧେ ଲୋକ ଗାଁ ଛାଡ଼ି ପଳାଇଲେଣି । ବାକିତକ ପାଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମିଶି ଗୋରୁ କାଟି ଖାଉଛନ୍ତି । ପ୍ରାଣବିକଳରେ ଜାତି ଟାଣ ରଖୁଛି କିଏ ? ପୋଖରୀ ଯୋଡ଼ ଶୁଖି ଠକ୍ ଠକ୍ ହେଲାଣି । ଗେଣ୍ଡା କୋଚିଆ ମିଳିବା ତେଣିକି ଥାଉ, ଅନାବନା ଶାଗ ପତରର ଦେଖା ନାହିଁ । କଅଣ ଖାଇ ବଂଚିବା ?"(୩)

ତା' ଛଡ଼ା ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର ଦାଉରେ ମଣିଷ ତା'ର ସ୍ୱାଭାବିକ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିକୁ ହରାଇଥିବାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମଧ୍ୟ ଏହି ଉପନ୍ୟାସରେ ସୁଲଭ । କେଉଁଠି ଅନ୍ନଛତ୍ରରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ଟିକଟର ଗୁରୁତ୍ୱ ବୁଝି ମଧ୍ୟ ବୁଢ଼ିଟିଏ ଅନ୍ୟ ଏକ ବୁଢ଼ି ଓ ତା'ର ନାତୁଣୀଟିର ଟିକଟ ଚୋରି କରିଛି; କେଉଁଠି ଉପନ୍ୟାସର ନାୟକ ଜଗୁ ମୃତା ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଟିର ଜୀବନ୍ତ ଶିଶୁଟିକୁ ରକ୍ଷା ନକରି ବିଲୁଆ ମୁହଁରେ ଆହାର ହେବାକୁ ଛାଡ଼ି ଦେଇ ଆସିଛି । କେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ଅବା ନିଜର ସ୍ଥିତିପାଇଁ ନିଜ ସ୍ୱାମୀକୁ ବିଷ ଦେଇ ହତ୍ୟା କରିଛି । ପୁନଶ୍ଚ କେଉଁ ମା' ପେଟ ବିକଳରେ ନିଜର ସନ୍ତାନମାନଙ୍କୁ ଲୁଚି ତାଙ୍କଠାରୁ ପଳାଇ ଆସିଛି ଚିରଦିନ ପାଇଁ । ଏମିତି କେତେ କେତେ ଘଟଣା କ୍ଷୁଧାର ଯଜ୍ଞ କୁଣ୍ଡରେ ମାନବିକତାର ପୂର୍ଣ୍ଣାହୁତି ଦେଇଛି । କିନ୍ତୁ ଏସବୁ କାହିଁକି ହେଲା ? କେଉଁ ଅପଦେବତା ଏଥିପାଇଁ ଦାୟୀ ? ଏକଥା ଲେଖକ ପାଠକଙ୍କୁ ସୂଚାଇବାକୁ ଭୁଲିନାହାନ୍ତି । ଦେଶରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ଖାଦ୍ୟ ଶସ୍ୟର ଉପଯୁକ୍ତ ବଂଟନ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ସରକାରର ଏକ ପ୍ରମୁଖ ଦାୟିତ୍ୱ । ଏହି ଦାୟିତ୍ୱ ପ୍ରତି ସରକାରୀ କଳର ଉଦାସୀନତା ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଦେଶରେ ବହୁ ବିଭ୍ରାଟ ସୃଷ୍ଟି କରିଛି । ଆଜି ବି ଭାରତରେ ଏହି ସମସ୍ୟା

ଲାଗିରହଛି; ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ଜିନିଷର କୃତ୍ରିମ ଅଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଉଅଛି । ଫଳରେ ଫାଇଦା ମାରୁଛନ୍ତି ମୁଷ୍ଟିମେୟ ବ୍ୟବସାୟୀ ଓ ଖାଦ୍ୟସଂକଟର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଉଛନ୍ତି ଅସଂଖ୍ୟ ଜନସାଧାରଣ । 'ହା-ଅନ୍ନ'ରେ କାହ୍ନୁଚରଣ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର କାରଣ ଦର୍ଶାଇବାକୁ ଯାଇ କହନ୍ତି, "କୁମୁଟି ମହାଜନମାନେ ଗାଁ ଗାଁ, ଘର ଘର ବୁଲି ଧାନ କିଣିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଆଗରୁ ଲାଭ ଥିଲା ଟଙ୍କାରେ ପଚାଶ ଗଉଣୀ । ମହାଜନମାନେ ଦର ଟଂକାରେ ତିରିଶ ଗଉଣୀ କଲେ । ଲୋକେ ସୁବିଧା ଦର ପାଇ ବଲୁରି ଲାଗିଲା ପରି ଘରଦ୍ୱାର ଖାଲି କରି ଧାନ ବୁହା ଲାଗାଇଲେ । ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ମାସରେ ବୁଣାବୁଣି । ପୌଷ ସରିକି ଫସଲ ଉଠିବ । ନୂଆ ଧାନ ଅମଳ ହେବ । ତେଣିକି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ । ବିହନ ଗଣ୍ଡାକ ଛଡ଼ା ଛଅ ସାତ ମାସ ମାନିଆ ହିସାବ କରି ଧାନ ରଖି ଚାଷୀମାନେ ବହକା ଧାନ ଛଡ଼ାଇଦେଇ ଅଂଟାରେ ଟଙ୍କା ଖୋସିଲେ ।"(୪)

ଏହି ନ'ଅଙ୍କ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ସମୟରେ ଇଂରେଜ ସରକାର ବହୁ ବିଳମ୍ବରେ ତଦନ୍ତ କରିବାକୁ କର୍ମକର୍ତ୍ତା ପଠାଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ସେହି ସମୟରେ ଦେଶୀୟ ସରକାରୀ କର୍ମଚାରୀମାନେ ଇଂରେଜ ଅଫିସରମାନଙ୍କୁ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ବିଷୟରେ ଭୁଲ ତଥ୍ୟ ଦେବାଫଳରେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର ନିରାକରଣ ପାଇଁ ଆସିବାକୁ ଥିବା ସରକାରୀ ସାହାଯ୍ୟ ଓ ସହଯୋଗ ନିରନ୍ନ କାଙ୍ଗାଳମାନେ ପାଇପାରିନଥିଲେ ।(୫) କିନ୍ତୁ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର ଶେଷଆଡ଼କୁ ସରକାରଙ୍କ ଆଖି ଖୋଲିବାବେଳକୁ ନେଡ଼ିଗୁଡ଼ କହୁଣୀକୁ ବୋହି ଯାଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାୟ ଏକ ତୃତୀୟାଂଶ ଲୋକଙ୍କୁ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଗ୍ରାସ କରିସାରିଥିଲା । ସରକାରୀ କଳର ଏପରି ଚରମ ଉଦାସୀନତାର ପରମ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପୃଥିବୀ ଇତିହାସରେ ବୋଧେ ଅନ୍ୟତ୍ର ଦୁର୍ଲଭ । ଶାସନକଳର ଚରମ ବ୍ୟର୍ଥତା ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକଙ୍କର ଜୀବନଧାରଣର ଅଧିକାରକୁ ଅତି ଅମାନୁଷିକ ଭାବେ ଅସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲା । ସେହି କାହ୍ନୁଚରଣ ଶାସ୍ତି ଉପନ୍ୟାସରେ କହିଛନ୍ତି,"ବଂଚିବାକୁ ଯେଉଁମାନେ ଆଶା କରିଥିଲେ, କେଡ଼େ ଅନିଚ୍ଛାରେ ମରଣ କୋଳରେ ଢଳି ପଡ଼ିଲେ ।"(୬)

କିନ୍ତୁ ଯେଉଁମାନେ ଖାଦ୍ୟ ଅଖାଦ୍ୟ ଖାଇ ଛତରରେ ପଶି ଜୀବନ ସଂଗ୍ରାମରେ ଜୟମାଲ୍ୟ ପିନ୍ଧି ନିଜ ଭିଟାମାଟିକୁ ଫେରିଆସିଲେ, ସେମାନଙ୍କୁ ନିଷ୍ଠୁର ସମାଜ ଗ୍ରହଣ କଲାନି; ସେମାନଙ୍କୁ ମଣିଷ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କଲାନି । ପ୍ରଥମେ ସେମାନେ ଶାସନ କଳର ଶିକାର ହୋଇଥିଲେ, ପରେ ହେଲେ ସମାଜର ଶିକାର । 'ଶାସ୍ତି' ଉପନ୍ୟାସର ନାୟକ 'ସନେଇ' ଯେତେବେଳେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର କରାଳଗ୍ରାସରୁ ମୁକୁଳି ଗାଁକୁ ଆସିଛି, ସେତେବେଳେ ସମାଜ ଦ୍ୱାରା ସେ ହୋଇଛି ଅବାଞ୍ଛିତ । ଔପନାସିକଙ୍କ ଭାଷାରେ,"ସେ ଛତରଖିଆ, ତାର କାୟା ନଷ୍ଟ ହୋଇଛି, ତାର ଆତ୍ମା ଅପବିତ୍ର ହୋଇଛି, ସେ ପତିତ । ଜାତି ତାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବ ନାହିଁ, ସମାଜରେ ତା'ର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ ।"(୭) ସମାଜରେ ଚଳିବା ପାଇଁ ହେଲେ କାଙ୍ଗାଳ ସନେଇକୁ ବହୁଅର୍ଥ ବ୍ୟୟକରି ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ କରିବାକୁ ହେବ । ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମରେ ତା'ର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ମନ୍ଦିର ବେଢ଼ା ମଧ୍ୟ ସନେଇ ପାଇଁ ଅବରୁଦ୍ଧ । ସେଥିପାଇଁ ଔପନ୍ୟାସିକ କାହ୍ନୁଚରଣ ଲେଖନ୍ତି,"ମନ୍ଦିର ଆଗ ମୁଖଶିଆଳିରେ କୁକୁରପାଇଁ ସ୍ଥାନ ଅଛି, ସମାଜ ତଡ଼ା ଅଛୁବ ମଣିଷର ମୁଣ୍ଡ ଗୁଂଜିବାର ଅଧିକାର ସେଠିନାହିଁ ।"(୮) ପୁନଶ୍ଚ, ଯେଉଁ ମାଟିରେ ତା'ର ଜନ୍ମ, ସେଇଠି ସେ ହେବ ପର । ମୁଠାଏ ଖାଇବାକୁ ନ ପାଇ ସମସ୍ତଙ୍କ ମଝିରେ, ଗାଁ ଦାଣ୍ଡରେ ସେ ମରି ଶୋଇବ ?(୯)

ଏହିପରି ଆହୁରି କେତୋଟି ଉପନ୍ୟାସରେ ଗୌଣ ବା ମୁଖ୍ୟ ଅଂଶଭାବେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଚିତ୍ର ଆସିଛି ଯାହା ସୂଚିତ କରିଦେଉଛି ଯେ ମଣିଷର ମୌଳିକ ଆବଶ୍ୟକତା ପ୍ରତି ଓଡ଼ିଆ ଲେଖକ ଯଥାର୍ଥ ସମ୍ବେଦନଶୀଳତା ଦେଖାଇ ଆସିଛନ୍ତି ସବୁବେଳେ ।

ବ୍ୟକ୍ତିର ମାନିବକ ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରୁଥିବା ଦୁଇ ପ୍ରଧାନ କାରକ ହେଲା ଜାତିପ୍ରଥା ଏବଂ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା । ମଣିଷ ମଣିଷ ମଧ୍ୟରେ ମିଛ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଧର୍ମ, ପରମ୍ପରା, ପ୍ରଥାଦିର ଦ୍ୱାହିଦେଇ ଯେଉଁ ବିଭେଦ ଓ ବୈଷମ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇଛି ତାହା କେତେକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ମାନବିକ ଅଧିକାରକୁ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଉଲ୍ଲଂଘନ କରିଆସିଛି । ତଥାକଥିତ ସଭ୍ୟ ମଣିଷଟି କୁକୁରକୁ ଛୁଉଁଛି, ନିଜ ବେଡ୍ ରୁମ୍‌ରେ ସ୍ଥାନ ଦେଉଛି, ମାତ୍ର ସେହି ସମାଜର କେତେକ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ କରି ରଖୁଛି । ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଜାତିଭେଦର ମାନଦଣ୍ଡରେ ମାପି ମାନବିକ ମର୍ଯ୍ୟାଦାର ଅବମାନନା କରୁଛି । ଏହି ପ୍ରଥା ଭାରତରେ ଅତି ଜଘନ୍ୟରୂପେ ରହିଆସିଛି କେଉଁକାଳରୁ । ଏହା ବିରୋଧରେ ବହୁ ସମାଜ ସଂସ୍କାରକ, ଜ୍ଞାନୀଗୁଣୀ ସ୍ୱର ଉତ୍ତୋଳନ କରିଥିଲେ ବି ଏବେବି ସମାଜ ସେ ଦିଗରୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁସ୍ଥ ହୋଇନାହିଁ । ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟର ଲେଖକମାନେ, ସେମାନଙ୍କ ଲେଖା ମାଧ୍ୟମରେ ଏସବୁ କୁତ୍ସିତ ପ୍ରଥାକୁ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରିଆସିଛନ୍ତି । ଜାତିପ୍ରଥା, ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ଆଦି ଅନେକ ସାମାଜିକ ସମସ୍ୟାକୁ ନେଇ ବହୁ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ରଚିତ । ବିଶେଷକରି କାହ୍ନୁଚରଣଙ୍କ ଉପନ୍ୟାସରେ ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ହାସଲ କରିଛି ।

କାହ୍ନୁଚରଣ ମହାନ୍ତି ତାଙ୍କ ଶାସ୍ତି ଉପନ୍ୟାସର ବହୁସ୍ଥଳରେ ଜାତିପ୍ରଥା ପ୍ରତି କଟୁମନ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । କେବଳ ଜାତିଗତ ବିଦ୍ୱେଷ ହିଁ ଶାସ୍ତି ଉପନ୍ୟାସର ମେରୁଦଣ୍ଡ ଭାବେ କାମ କରିଛି । ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ 'ସନିଆ' ଚରିତ୍ର ଆମ ସମାଜରେ ଥିବା ଜାତିପ୍ରଥାର ଏକ ସଚଳ ପ୍ରତିବାଦ । ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର କରାଳ ଦୃଶ୍ୟ ତାକୁ ଶିକ୍ଷା ଦେଇଥିଲା ଯେ, "ମଣିଷ ରକ୍ତ ସବୁଠି ସମାନ, ସବୁବେଳେ ନିର୍ମଳ । କର୍ମ ଗଢ଼ିଲା ବିଭାଗ, ସେହି ବିଭାଗରୁ ହେଲା ଜାତି, ଗୋଟାଏ ଫାଙ୍କା ନାଁ

– ସ୍ୱାର୍ଥପରତା” ।[୧୦] ସେ ନିଜର ଭଉଣୀ ‘ପୁନି’ କୁ ବାଉରୀଘରେ ସଙ୍ଖୋଳିବାକୁ ଯାଇଛି । ତା’ ଘରେ ବସିଛି, ନିଜର ବାଉରୀ ଭଣଜାକୁ କୋଳକୁ ନେଇଛି । ତା’ ଭିତରୁ ତାକୁ କିଏ ଯେପରି କହିଛି, ”ସମାଜ ଯାହାକୁ ଛାଡିଛି ଧର୍ମ ଯାହାକୁ ଇଙ୍ଗିତ ଦେଇଛି; ବଡ଼ ଲୋକର ଧାନଗଦାତଳେ ପେଟରେ ହାତ ଦେଇ ଆଖିବୁଜି ଧୀରେ ମଶାଣି ଆଡ଼କୁ ଚାଲେ, ଟିକିଟିକି ହୋଇ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରେ, ସେଇ ତୋର ସନ୍ତାନ । ସେଇମାନଙ୍କୁ କୋଳରେ ନେରେ, ସେଇମାନଙ୍କୁ ଆଶ୍ରା ଦେ ।”[୧୧] ସେଥିପାଇଁ ସେ ତା’ର ଘରେ ମୁସଲମାନ ଟୋକା ରହିମ୍‌କୁ, ଚମାର ଭରଥିଆକୁ, ଯୋହନବୁଢ଼ାକୁ, କାଶୀ ବେଜ୍‌କୁ, ସର୍ବୋପରି କଇଁ ବାଇଆଣୀକୁ ଆଶ୍ରୟ ଦେଇଛି । ଆଉ ଘୋଷଣା କରିଛି, “ଏଇ ଛାତତଳେ ଯିଏ ଯେଉଁଠୁ ଆସି ଆଶ୍ରା ନେବେ, ସମସ୍ତେ ଖାଇବେ ଏଠି । ଏଘର ସଭିଙ୍କର । ଏଠି ଜାତିଭେଦ, ଧର୍ମଭେଦ, ବର୍ଣ୍ଣଭେଦ ରହିବ ନାହିଁ । ସମସ୍ତେ ଦେହରୁ ଝାଳ ନିଗାଡ଼ି, ପରିଶ୍ରମ କରିବେ । ମା ଧରିତ୍ରୀର ଛାତି ଚିରି ଖାଦ୍ୟ କାଢ଼ିବେ । ସେ ଖାଦ୍ୟ ସମସ୍ତେ ଖାଇବେ । କେହି କାହାର ଧର୍ମ ଉପରେ ରୁଚି ଉପରେ ବାଧା ଦେବେ ନାହିଁ । ସମସ୍ତେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ଦେଖାଇବେ, ଭଲ ପାଇବେ । .... ଏଇ କୁଡ଼ିଆତଳେ ନୂଆ ଦୁନିଆ ଗଢ଼ିବା ଆମେ ରହିମ୍, ନୂଆ ସମାଜ ଗଢ଼ିବା, ମଣିଷ ସମାଜ ।”[୧୨]

କିନ୍ତୁ ସନିଆର ନୂଆ ସମାଜ ଗଢ଼ିବାର ପ୍ରୟୋଗ ଓ ପରୀକ୍ଷା ସଫଳ ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ଗ୍ରାମବାସୀଙ୍କ କ୍ରୋଧର ସେ ଶିକାର ହୋଇଛି । ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଗାଁରୁ ପଳାୟନ କରିଛି । ମାତ୍ର, ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ ତା’ର ଅସଫଳତା ବି ଓଡ଼ିଆ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ଏପରି ଏକ ସମାଜର ନିର୍ମାଣ ଲାଗି ସ୍ୱପ୍ନଟିଏ ଦେଖିବାକୁ ଆବଶ୍ୟକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରଦାନ କରିଆସୁଛି ।

ସନେଇ ପରି ଶାନ୍ତନୁକୁମାର ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ‘ଅନ୍ୟ ଏକ ସମୟ ଅନ୍ୟ ଏକ ଭାରତ’ ଉପନ୍ୟାସର ନାୟକ ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର ସାମାଜିକ ପରମ୍ପରା ନୁହେଁ ମାନବିକ ଅଧିକାରକୁ ଗୁରୁତ୍ୱପ୍ରଦାନ କରିଛି । ନିଜେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସେ ମାନବିକ ଅଧିକାରକୁ ସ୍ୱୀକାରକରି ଏବଂ ଏହାକୁ ସମ୍ମାନ ଜଣାଇ ଜାତିଗତ ସଂସ୍କାରକୁ ପାଦରେ ଦଳି ଦେଇଛି । ନିଜର ସ୍ତ୍ରୀର ଶବକୁ ସେ ଚାରିଜଣ ହରିଜନଙ୍କ କାନ୍ଧରେ ବୋହିନେଇ ଶ୍ମଶାନରେ ଯଥାରୀତି ସଂସ୍କାର କରିଥିଲା । ତା’ର ଏହି ଆସ୍ପର୍ଦ୍ଧାମୟ ପଦକ୍ଷେପରେ ସମାଜ ଶୃଙ୍ଖଳାକୁ ଶକ୍ତ ଧକ୍କା ଲାଗିଥିଲା ଯେପରି । ଔପନ୍ୟାସିକଙ୍କ ଭାଷାରେ, “ପୃଥିବୀକୁ କ’ଣ ସତେ ଏଭଳି ଗୋଟିଏ ସମୟ ଆସିଗଲା ଯେତେବେଳେ ଜଣେ ମଣିଷ ତା’ର ସମାଜକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଜନ କରି ସୁଦ୍ଧା ନିଜେ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱୟଂସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନ ଯାପନ କରିପାରିବ ? ଅଭୟପୁରରେ କେବଳ ଜମିଦାର ନୁହନ୍ତି ଅଧିକାଂଶ ଲୋକେ ସେଇ ପ୍ରଶ୍ନଟି ପରସ୍ପରକୁ ପଚରାପଚରି ହେଉଥିଲେ ସେଦିନ । କିନ୍ତୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର ଆଗରେ ମହାକାଳ ସେଦିନ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ପ୍ରଶ୍ନ ଉତ୍‌ଥାପନ କରିଥିଲା । ଭାରତର ଗାଁ ଭଳି ଗୋଟାଏ କୁତ୍ସିତ ନରକରେ ମଣିଷ କେତେଦିନ ଓ କାହିଁକି ସନ୍ତୁଳି ହେଉଥିବ ?”[୧୩] ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର ଖାଲି ନିଜ ସ୍ତ୍ରୀର ଶବକୁ ସଂସ୍କାର କରିବାର ଅଧିକାର ହରିଜନମାନଙ୍କୁ ଦେଇନଥିଲା, ସେ ମଧ୍ୟ ହରିଜନ ସ୍ତ୍ରୀ ‘ସିରିଆ’କୁ ନିଜ ଠାକୁରଘରେ ଠାକୁରଙ୍କ ସେବାପୂଜାର ସୁଯୋଗ ଦେଇଥିଲା । ସେ ‘ସିରିଆ’ କୁ କହିଥିଲା, “ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତ ଗଉଡ଼ ଘରେ ଜନ୍ମିଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ଖାଲି ବ୍ରାହ୍ମଣ ପୂଜା କରିବେ ଏକଥା କୋଉ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଲେଖାଅଛି ଯେ ?”[୧୪]

ଅଧୁନା ହରିଜନମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥାର ଉନ୍ନତି ଘଟିଲାଣି । ସ୍ୱାଧୀନତା ପରଠାରୁ ସରକାର ବିଭିନ୍ନ ଯୋଜନା ମାଧ୍ୟମରେ ଶିକ୍ଷା ଓ ଚାକିରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ସ୍ଥାନ ସଂରକ୍ଷଣଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କର ଉନ୍ନତି କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଆସୁଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ଆର୍ଥିକ, ସାମାଜିକ, ଶୈକ୍ଷିକ ସ୍ତରରେ ବହୁ ଆଶାପ୍ରଦ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସଂଗଠିତ ହେଲାଣି, ମାତ୍ର ସବର୍ଣ୍ଣମାନେ ଆଜି ହରିଜନମାନଙ୍କର ଉତ୍‌ଥାନକୁ ବରଦାସ୍ତ କରିପାରୁନାହାନ୍ତି । ଫଳରେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଦେଖାଯାଉଛି ହରିଜନ, ସବର୍ଣ୍ଣ ଗୋଷ୍ଠୀ ସଂଘର୍ଷ । ଏହାର ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ରଚିତ ହୋଇଛି ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ‘ଫଟାମାଟି’ ଉପନ୍ୟାସ । ଏକ ଗ୍ରାମରେ ସବର୍ଣ୍ଣ ହରିଜନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥିବା ସଂଘର୍ଷର ପୃଷ୍ଠଭୂମି, କାରଣ ଓ ଫଳାଫଳକୁ ଔପନ୍ୟାସିକ ଉପନ୍ୟାସର ଚରିତ୍ର ହୃଷୀକେଶଙ୍କ ଭାବନାରେ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ, “ସ୍ୱାଧୀନତାପରେ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତାକୁ ଏକ ରାଜନୈତିକ ନ୍ୟସ୍ତସ୍ୱାର୍ଥରେ ପରିଣତ କରି, କାଳ କାଳ ପାଇଁ ସଂରକ୍ଷଣ ମାଧ୍ୟମରେ ହରିଜନମାନଙ୍କୁ ହିନ୍ଦୁ ସବର୍ଣ୍ଣ ସମାଜରୁ ଅଲଗା କରି ରଖାଯାଇଅଛି । ... ରାଜନୈତିକ ଦଳମାନେ ଏ ବ୍ୟାଧିର ଉପଶମ କରିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ରାଜନୀତିକ ଫାଇଦା ପାଇଁ ଏହାର ବିକୃତିକୁ ଆହୁରି ବଢ଼ାଇ ଚାଲିଛନ୍ତି ।”[୧୫]

ଏହି ଉପନ୍ୟାସରେ ରାଜ୍ୟର ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ମଙ୍ଗରାଜପୁରକୁ ଥିବା ଗସ୍ତନେଇ ଉପୁଜିଥିବା ସବର୍ଣ୍ଣ ଅସବର୍ଣ୍ଣ ବିବାଦର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି ଏବଂ ଉକ୍ତ ସଂଘର୍ଷର କୌଣସି ସମାଧାନ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି ଘଟଣାର ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ନଦେଇ ଏକ ଅନାଥ ବାଳକ ମାଧ୍ୟମରେ ଦେଇଛନ୍ତି । ଉପନ୍ୟାସରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଗ୍ରାମର ଜନୈକ ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ଲୋକ ସାନ୍ତରା ସେହି ଗ୍ରାମର ଶିକ୍ଷିତ ସଚେତନ ବ୍ୟକ୍ତି ହୃଷିକେଶଙ୍କୁ ଏହି ଅନାଥବାଳକଟିର ଦାୟିତ୍ୱ ଦେଇ କହୁଛନ୍ତି, “ଏଇ ଗୋଟିଏ ମଣିଷ ପିଲା ! ତା’ର ଏତିକି ପରିଚୟ କଣ ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଏଇ ପିଲାକୁ ମଣିଷ କରି ଗଢ଼ିବାର ଦାୟିତ୍ୱ ଆଜିଠାରୁ ତୁମର । ଆ’ର ଧର୍ମ ନାହିଁ, ଜାତି ନାହିଁ, କୁଳ ନାହିଁ, ଗୋତ୍ର ନାହିଁ... ଇଏ ଆସନ୍ତା କାଲିର ମଣିଷ ଶିଶୁ ।”[୧୬] ସମ୍ଭବତଃ ଆଗାମୀ ସମୟରେ ଭାରତର ପ୍ରତ୍ୟେକ

ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜର ପରିଚୟ ପାଇଁ କୌଣସି ଜାତି, ଗୋତ୍ର, ଧର୍ମ ନ ଖୋଜି ଦେଶପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ହୋଇ ତା'ର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରିଚାଲିଲେ ଦେଶର ଭାଗ୍ୟ ଯେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହୋଇପାରିବ, ଏହି କଥାଟି ଲେଖକ ପରୋକ୍ଷରେ ସୂଚାଇ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

'ବିଶ୍ୱମାନବିକ ଅଧିକାର ଘୋଷଣାନାମା'ର ଧାରା – ୨୪ ଘୋଷଣା କରେ ଯେ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଆବଶ୍ୟକ ବିଶ୍ରାମ ସହିତ ଉପଯୁକ୍ତ ଦରମା ଓ ସାପ୍ତାହିକ ଛୁଟି ପାଇ କାମ କରିବାର ଅଧିକାର ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର ରହିଛି । ଏହି ଘୋଷଣାନାମାକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ଯଦି କେହି ଗୋତି ଶ୍ରମିକ, ଦାଦନଶ୍ରମିକ ଓ ମେହେନ୍ତରମାନଙ୍କ ଶ୍ରମବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ଅବସ୍ଥାକୁ ଆଲୋଚନା ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କରେ ତେବେ ସେ ନିଃସନ୍ଦେହରେ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବ ଯେ, ଏଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାନବିକ ଅଧିକାର ଉଲ୍ଲଂଘନର ଏକ ଏକ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ନମୁନା । ଦେଶ ସ୍ୱାଧୀନ ହେଲାପରେ ବହୁ ଶ୍ରମ ଆଇନ ପ୍ରଣୟନ ହୋଇଛି ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥାର ଉନ୍ନତିପାଇଁ, ମାତ୍ର ଏକାଧିକ କାରଣରୁ ସେସବୁର ସଠିକ ଉପଯୋଗ ହୋଇପାରିନଥିବା ହେତୁରୁ ନାନା ସଂସ୍ଥାରେ କାମକରୁଥିବା ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ଆଶାନୁରୂପ ସୁଧୁରି ପାରିନାହିଁ । ଏବେ ବି ଶ୍ରମିକମାନେ ଗୋତି ଖଟୁଛନ୍ତି, ଦାଦନ ଯାଉଛନ୍ତି ଆଉ ମେହେନ୍ତର ଭାବେ ନିଜ ମୁଣ୍ଡରେ ମଇଳାକୁ ବୋହି ସଫା କରୁଛନ୍ତି । ଏକ ସଭ୍ୟଶିକ୍ଷିତ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କ ଅବସ୍ଥାର ଯେପରି ଉନ୍ନତି ହେବାକଥା ସେପରି ହୋଇପାରିନି ଆଜିଯାଏ । ଭାରତରେ 'ମାନବିକ ଅଧିକାର କମିଶନ' ଓ 'ସୁପ୍ରିମକୋର୍ଟ' ଉଭୟ ମୁଣ୍ଡରେ ମଇଳା ବୋହି ସଫାକରିବାକୁ ନିଷିଦ୍ଧ ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ବାସ୍ତବ ସ୍ଥିତି ଟିକେ ଭିନ୍ନ ଧରଣର । ଏଥିପାଇଁ ଲୋକମାନସିକତାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି ସମସ୍ୟା ଉପରେ ରଚିତ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ସାହିତ୍ୟର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଶ୍ରମିକସମସ୍ୟାକୁ ଭିତ୍ତି କରି ରଚିତ ହୋଇଛି ବେଶ୍ କେତେଖଣ୍ଡ ଉପନ୍ୟାସ । ନିମ୍ନରେ ସେହି ଉପନ୍ୟାସଗୁଡ଼ିକର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରମିକ ସମସ୍ୟା ମଧ୍ୟରେ 'ଗୋତି ପ୍ରଥା' ଏକ ପ୍ରମୁଖ ସମସ୍ୟା । ସମାଜର ଅନୁନ୍ନତ ବର୍ଗର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ତଥାକଥିତ ସଭ୍ୟଶିକ୍ଷିତ ସମର୍ଥମାନେ ବିଭିନ୍ନ ଆଳରେ ଗୋତି ଖଟାଇଥା'ନ୍ତି । କାହାକୁ ଅକାଳେ ସକାଳେ କିଛି ଆର୍ଥିକ ସହାୟତା ଦେଇ ସେମାନଙ୍କୁ ଋଣଗ୍ରସ୍ତ କରିଦିଆଯାଏ । ବିଚାରା ଋଣଗ୍ରସ୍ତ ଲୋକଟି ଅନ୍ୟାୟ ସୁଧରେ ଫୁଲିଉଠିଥିବା ଋଣର ପରିମାଣକୁ ଚୁକ୍ତି କରିନପାରି ନୀତି ନୈତିକତାର ଭୟରେ ମାଲିକ ପାଖରେ ଗୋତି ଖଟେ । ଥରେ ଆରମ୍ଭ ହେଲେ ଏହାର ଆଉ ଅବସାନ ହୁଏ ନାହିଁ । ଗୋତିର ମୁକ୍ତି ଆଶା ହୁଏ ସୁଦୂର ପରାହତ । ଏହିପରି ଏକ ଉତ୍କଟ ସମସ୍ୟାକୁ ଔପନ୍ୟାସିକ ଗୋପୀନାଥ ମହାନ୍ତି ତାଙ୍କ 'ପରଜା' ଉପନ୍ୟାସରେ ପ୍ରମୁଖ ସ୍ଥାନ ଦେଇଛନ୍ତି ।

'ଶୁକୁଜାନି' ବଣମୂଳକର ଆଦିବାସୀ ପ୍ରଜାଟିଏ । ବଣ ଉପରେ ତା'ର ରହିଛି ସ୍ୱାଭାବିକ ଅଧିକାର । କେବଳ ନିଜର ପେଟ ପାଇଁ ସେ ବଣ ହାଣି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଛି ଜମି କେତେ ଖଣ୍ଡ । କିନ୍ତୁ ନିଜ ପେଟ ଚାଖଣ୍ଡକ ପାଇଁ ନୁହେଁ, ଭୋଗ ବିଳାସର ମୋହରେ ଉପରି ରୋଜଗାରର ଅନ୍ଧ ଆକର୍ଷଣରେ ଜଙ୍ଗଲ ଜମାନ ଓ ତାର ଉପରିସ୍ଥ ସରକାରୀ କର୍ମଚାରୀମାନେ ଆଇନର ଭେଳିକି ଦେଖାଇ ମନଇଚ୍ଛା ଜୋରିମାନା କରିଦେଇଗଲେ । ବିଚାରା ପରଜା 'ଶୁକୁଜାନି', ଶିକ୍ଷା ଯିବାର ପାରମ୍ପରିକ ଭୟରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ନୈତିକତାର ଦାୟରେ ନିଜକୁ ଓ ନିଜର ସାନ ପୁଅକୁ 'ଥୋଟାଗୁଡ଼ା'ର ରାମ ବିଶୋଇ ପାଖରେ ଗୋତି ଖଟିବାକୁ ଲେଖିଦେଇ ଜଙ୍ଗଲ କର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିଛି । କିନ୍ତୁ ପରଜା ଶୁକୁଜାନି ତା'ର ଏ ନୂତନ ଅବସ୍ଥାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିପାରି ନାହିଁ । ତା' ମନ ମଧ୍ୟରେ ବାରମ୍ବାର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଙ୍କିମାରିଛି, କାହାର କ'ଣ ସେ ଖାଇଛି ? ଯେଉଁଥିପାଇଁ ଦେହ ମୁଣ୍ଡର ରକତ ନିଗାଡ଼ି ତା'ର ଏ ହାଡ଼ଭଙ୍ଗା ପରିଶ୍ରମ ? ସବୁ ଭିତରେ ସେ ଅପେକ୍ଷା କରେ କେଉଁଦିନ ତା'ର ଗୋତିର ମିଆଦ ପୂର୍ଣ୍ଣହେବ, ସେ ହେବ ମୁକ୍ତ । ମାତ୍ର ଦିନ ସରେ ନାହିଁ । "ଗୋତି ଦିନ ଗଣେ, ସାହୁକାର ଗଣେ ସୁଧ । ଗୋତିର ଦିନଗଣା ସରିଯାଏ, ସବୁ ଭୁଲି ଶେଷରେ ସେ ଭାବେ ଖାଲି କାମ ହିଁ ତାର ସାର, କାମ ପାଇଁ ତା'ର ଜନ୍ମ, ସାହୁକାର ଭୁଲେ ନାହିଁ, ଋଣର ଶିଙ୍କୁଳି ବଢ଼ି ଚାଲେ ।"(୧୭)

ଏହି ଗୋତିମାନଙ୍କର ରହିବାପାଇଁ ଯେଉଁ ସବୁ ଘରତିଆରି ହୋଇଥାଏ, ତାହାର ଅବସ୍ଥା ତଦ୍ରୁପ । କାମର ଚାପରେ ସେମାନେ ସେମାନଙ୍କର ରହିବା ସ୍ଥାନଟିକୁ ମଧ୍ୟ ସଜାଡ଼ି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଯେନତେନ ଉପାୟରେ ଗଣ୍ଡେ ଖାଇ, ଖଣ୍ଡେ ଚିରା ଧୋକଡ଼ା ପିନ୍ଧି, ଯେପରି ହେଲେ ମୁଣ୍ଡଗୁଂଜି ମାଲିକ ପାଇଁ କାମ କରିଯିବା ହିଁ ଯେପରି ସେମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଗୋତିମାନେ ରହୁଥିବା ଅସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟକର ପରିବେଶର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେବାକୁ ଯାଇ ଔପନ୍ୟାସିକ ଶ୍ରୀ ମହାନ୍ତି ଲେଖନ୍ତି, "ଛପର ସଢ଼ି ଯାଇଛି । କାନ୍ଥର ଉପରୁ ତଳକୁ ଚୂନପାଣି ପରି ବୋହି ଆସିଛି ଧାର ଧାର ସାପ ଘୁଅ । ଓଳି ସନ୍ଧିରେ ଲାଖିଯାଇ ଖଣ୍ଡେ ଖଣ୍ଡେ ସାପ କାତି ପବନ ଦେଲେ ଚିରାକନା ପରି ଫଡ଼ ଫଡ଼ ହୋଇ ପଦାକୁ ଉଡ଼ି ପଳାଏ । ଥରେ ଥରେ ଉପରୁ ନଥ୍ କରି ମେଂଚାଏ ଖସେ । ଘର ଭିତରେ କଙ୍କଡ଼ା ବିଛାଛୁଆ ସାଲୁବାଲୁ ହୁଅନ୍ତି । ତଳଟା ଛତୁ ଫୁଟିଲା ପରି ବିରିବିରି, ହୁଙ୍କା ହେଇଚି ସେଠି ।"(୧୮)

ଗୋତି ଖଟୁଥିବା ଲୋକର ନିଜର ପସନ୍ଦ ଓ ସକ୍ଷମ ଅନୁସାରେ କାମ କରିବାର ସ୍ୱାଧୀନତା ନଥାଏ । ସେ ପାରୁ ନପାରୁ ଦେହ ସୁସ୍ଥଥାଉ କି ଅସୁସ୍ଥ ଥାଉ, କାମପ୍ରତି ତା'ର ରୁଚି ଥାଉ କି ନଥାଉ; ତାକୁ କିନ୍ତୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାମ କରିବାକୁ ହୋଇଥାଏ । ମାଲିକ ଚାହିଁଲେ ଗୋରୁ

ଚରାଇବାକୁ, ଗୋଟିକୁ ଗୋରୁ ଚରାଇବାକୁ ହେବ; ଗୋଡ଼ ଘଷିବାକୁ କହିଲେ ଗୋଡ଼ ଘଷିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ପରନ୍ତୁ କାହାର ମୁଣ୍ଡ ‘ଟାଇବାକୁ ହେଲେ ବା କାହା ଘରୁ ଡକାଏତ କରିବାକୁ ହେଲେ ମଧ ଗୋଟିକୁ ତା’ର ମାଲିକର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅନୁସାରେ କାମକରିଯିବାକୁ ହେବ । ଏସବୁ ବାଦେ ସାମାନ୍ୟ ସାମାନ୍ୟ କଥାରେ ଗୋଟିକୁ ବହୁ ମାଡ଼ଗାଳି ସହ୍ୟ କରିବାକୁ ହୋଇଥାଏ । ତା’ର ମେଳା ମଉଛବ ନାହିଁ, ହସଖୁସି ନାହିଁ, ଆରାମ ମଧନାହିଁ । କେବଳ କାମ କାମ; ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ କାମ କରିଯିବା ଯେପରି ତା’ର ଧର୍ମ । ଔପନ୍ୟାସିକଙ୍କ ଭାଷାରେ, “ଗୋଟି ପକ୍ଷରେ ସବୁଦିନ ସମାନ, ଆଜି ଯାହା କାଲି ବି ତାହା । କେବଳ ଖଟଣି, ସାହୁକାର ନିକିତି ଧରି ବସି କାମ ଓଜନ କରିନିଏ । ଦିନେ ଡେରିରେ ଆସିଲେ କସିକରି ଗାଳିଦିଏ, ଆଉ ଦିଏ ହାଡ଼ଭଙ୍ଗା ପରିଶ୍ରମ ।”[୧୯]

ଏହିସବୁ ଶୋଷଣ ବିରୋଧରେ ସରଳ ଆଦିବାସୀମାନେ କୌଣସି ସୁବିଚାର ପାଇନାହାନ୍ତି ଏ ଉପନ୍ୟାସରେ । ବରଂ ନ୍ୟାୟିକ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ହରଡ଼ଘଣାରେ ପଡ଼ି ସେମାନଙ୍କର ଧୈର୍ଯ୍ୟଚ୍ୟୁତି ଘଟିବା ପରେ, ସ୍ୱାଭାବିକ ଘଟଣାକ୍ରମରେ ସେ ସାହୁକାରକୁ ଅତି ନିର୍ମମ ଭାବେ ହତ୍ୟାକରି ନିଜେ ନିଜପାଇଁ ଅଧିକାର ଓ ନ୍ୟାୟକୁ ହାସଲ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଉପନ୍ୟାସଟି ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଗୋଟିମାନଙ୍କର ଜୀବନଯନ୍ତ୍ରଣାକୁ ଅତି ସାର୍ଥକ ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରି ପାଠକମାନଙ୍କର ବିବେକକୁ ଏ ଦିଗରେ ଭାବିବାପାଇଁ ଜଣାଇଛି ଆହ୍ୱାନ ।

ସମୟଥିଲା ଯେତେବେଳେ ପେଟ ଚାଖଣ୍ଡକ ପାଇଁ ଉଠା-ପାଇଖାନାଗୁଡ଼ିକରୁ ମୁଣ୍ଡରେ ମଇଳା ବୋହି ସଫା କରିବାକୁ ପଡୁଥିଲା ଅଭାବୀ, ନିମ୍ନବର୍ଗର ଲୋକମାନଙ୍କୁ । ଏ କାମ ପୃଥିବୀରେ କେଉଁଠି କେମିତି ଯେ ନଘଟୁଛି ସେକଥା ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଗତ କେତେ ଦଶନ୍ଧି ତଳେ ଏ ଘଟଣା ଥିଲା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଅଧୁନା ଅବଶ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ସରକାର ଏସବୁକୁ ବେଆଇନ ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଉପଯୁକ୍ତ ସାଧନ ଅଭାବରେ ମେହେନ୍ତରମାନେ ନିଜ ଦାନାପାଣି ପାଇଁ ସେପରି କାମକୁ ବାଧ ହୋଇ ଆଦରି ନେଇଥା’ନ୍ତି । ନିଜର ମାନବିକ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ସେଠି ବଡ଼କଥା ହୋଇନଥାଏ । ଏଥିପାଇଁ ଆମର ସାମାଜିକ ଓ ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ହିଁ ଦାୟୀ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ । ଏହି ଲଜ୍ଜାଜନକ ଘୃଣ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବିରୋଧରେ ବହୁପୂର୍ବରୁ ଗୋପୀନାଥ ମହାନ୍ତି ତାଙ୍କ ‘ହରିଜନ’ ଉପନ୍ୟାସ ମାଧ୍ୟମରେ ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରିବାଲାଗି ଉଦ୍ୟମ କରିଛନ୍ତି ।

ସହରର ମଝିରେ ମେହେନ୍ତର ସାହିଟିଏ; ଚିକ୍କଣ ଗାଲ ଉପରେ ପୂଜ ଟୁମୁକା ବିଷବ୍ରଣ ମେଂଚାଏ ପରି । ସେହି ସାହିରେ ଯେତେ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ଲୋକ ରହିଛନ୍ତି, ପ୍ରାୟ ଅଧିକାଂଶଙ୍କର କାମ ବାବୁମାନଙ୍କ ମଇଳା ସଫା କରିବା । ସେହି କାମ ହିଁ ତାଙ୍କର ପେଟ ଚାଖଣ୍ଡକ ପୂରାଇବା ପାଇଁ ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ । ସେଥିପାଇଁ ଘୃଣା ନାହିଁ, ଅଭିଯୋଗ ନାହିଁ, ସବୁ ଯେପରି ଦେହ ସୁହା । କୌଣସି ଦିନ ଜର ବାଧକରେ ପଡ଼ି କାମ ବନ୍ଦକଲେ ଠିକା ନେଇଥିବା ମିସ୍ତ୍ରୀ ଆସି ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ପାଟିସୁଖ ସାରେ । ଗାଳି ଦେଇ କହେ, “ମଜା କରି ଶୋଇଚୁ? ବେଶ୍ ବେଶ୍ କାହିଁ, ନିଜେ ନଗଲୁ ତ ବଦଳା କାହିଁ? ପାଇବୁ ଏ ମାସରେ ରଇଥା । କେମିତି ଛଟାଗାଳି ବସି ଖରା ପୁଉଁଚୁ-ରଇଥା ରଇଥା-”[୨୦]

ମା’ର ଅସୁସ୍ଥତାଯୋଗୁଁ ପୁନି, ଉପନ୍ୟାସର ନାୟିକା, ବାହାରିଛି ମା’ର କାମକୁ । ସମସ୍ତେ ଯେପରି ଯାଆନ୍ତି, ସେ ଯିବ । କାଖରେ ମଇଳାଭର୍ତ୍ତି ଟୋକେଇ, ଖଳିପତ୍ର, ସାରୁପତ୍ର ଢ଼ଙ୍କା ହୋଇଥିବ । ପାଇଖାନା ପଛଆଡ଼େ ଆଣ୍ଠେଇ ପଡୁଥିବ । ସେହି ମାଛି ଭଣଭଣ ଗନ୍ଧିଆ ସଂସାର । ସେହି ତା’ର କର୍ମକ୍ଷେତ୍ର । ଲେଖକଙ୍କ ଭାଷାରେ “ଦୌଲତ ସଂଚି କୋଠା ଗଢ଼ିବାକୁ ନୁହେଁ । କେବଳ ମୁଠିଏ ଖାଇବାକୁ । ଜନ୍ତୁର ଅତି ସାଧାରଣ ଜନମର ଦାବି ମେଂଟାଇବାକୁ ।”[୨୧]

ଯେଉଁମାନେ ବାବୁମାନଙ୍କର ମଇଳା ସଫାକରି ସେମାନଙ୍କୁ ଏତେ ସଫାସୁତରା ରଖିବାକୁ ଜୀବନ ବିତାଇ ଦେଉଥିଲେ, ସେମାନେ କିନ୍ତୁ ରହୁଥିଲେ ଅତି ଅସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟକର ପରିବେଶରେ । ସହରର ସବୁ ଅବାର୍ଜନା ସେଇଠି । ବେଙ୍ଗ ଫୁଲା ପରି କିଳିବିଳି ହୋଇ ଅସନା ସାହିଟାଏ, ବରଷାରେ ଫୁଲିଛି । ଜକା ଜକି ହେଲା ପରି ସାନକୁଡ଼ିଆ ଠିଆ ବସା ଚଳାଚଳ ଅବସ୍ଥା । ଖଣ୍ଡିଆ ଯାଦୁରା, ତାଳିପକା ବସ୍ତା ଓହଳା ତାଟିବନ୍ଧା ରୂପ ।[୨୨]

ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ମେହେନ୍ତରମାନଙ୍କର ମାନବିକ ଅଧିକାର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ କେହି ମୁଣ୍ଡ ଖେଳାଇ ନାହଁ । ବରଂ ରାଜନୀତି କରୁଥିବା ଶୈଳେନ୍ଦ୍ରବାବୁ ନିଜର ବନ୍ଧୁ ଅବିନାଶଙ୍କ ପ୍ରରୋଚନାରେ ମେହେନ୍ତରମାନଙ୍କୁ ନିଜ ଭିଟାମାଟି ଛାଡ଼ି ଅନ୍ୟ ଆଡ଼କୁ ଉଠି ଯିବାକୁ ନରମ ନିବେଦନ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସମଗ୍ର ଉପନ୍ୟାସରେ କେବଳ ଜଣେ ‘ଧନୀବୁଢ଼ା’ ଏହି ଅଭାଗାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଚିନ୍ତା କରିଛି । ସେମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କର ଅଧିକାର ହାସଲ ପାଇଁ ସଂଗଠିତ କରବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କରିଛି । ବେଳ ଅବେଳରେ ଅସହାୟମାନଙ୍କୁ ଯଥାସମ୍ଭବ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛି । ଅସବର୍ଣ୍ଣ ଯୁବକମାନଙ୍କୁ ଭାଗବତ ଘରେ, ଭାଗବତର ଭାଷାରେ ସେମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଓ ସେମାନଙ୍କର ଅଧିକାର ବିଷୟରେ ବୁଝାଇଦେଇଛି । ଲୋକେ କହନ୍ତି ଧନୀବୁଢ଼ା ଚୋରିବିଦ୍ୟା ଶିଖାଏ । ଚୋରିକରି, ବଳପ୍ରୟୋଗ କରି ଶୋଷକମାନଙ୍କଠାରୁ ନିଜର ବଂଚିବାର ଅଧିକାରକୁ ହାସଲ କରିବାକୁ ସେ ଶ୍ରେୟ ମଣିଛି ଓ ସେ ରାସ୍ତାରେ ନିଜେ ଯାଇ, ଅନ୍ୟକୁ ଯିବା ପାଇଁ ଆହ୍ୱାନ ଦେଇଛି । ମାତ୍ର ତା’ର ଏ ସମାଧାନ ସଫଳ ହୋଇନାହିଁ । ତା’ରି ପ୍ରଦର୍ଶିତ ମାର୍ଗରେ ସନିଆ ଯାଇ ପୁଲିସ୍ ହାତରେ ଧରାପଡ଼ିଛି ।

କିନ୍ତୁ, ପ୍ରତିଭା ରାୟଙ୍କ 'ନୀଳତୃଷ୍ଣା' ଉପନ୍ୟାସର ନାୟକ 'କଳିଙ୍ଗ' ମେହେନ୍ତରମାନଙ୍କ ମାନବିକ ଅଧିକାରର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ଆନ୍ଦୋଳନ କରି ସଫଳତା ହାସଲ କରିଛନ୍ତି । ସେ ପ୍ରଥମେ ସଂଗଠିତ କରିଛନ୍ତି ସହରର ମେହେନ୍ତର ଓ ଝାଡୁଦାରମାନଙ୍କୁ । ସେମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ଅଧିକାର ବିଷୟରେ । ସ୍ୱର ଉତ୍ତୋଳନ କରିବା ପାଇଁ, ଆନ୍ଦୋଳନ କରିବା ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଣିଛନ୍ତି ସାହସ, ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟ । ସେ ସେମାନଙ୍କୁ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେଇ କହିଛନ୍ତି, "ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଉଠାପାଇଖାନା ଅଛି, ସେମାନେ ନିଜ ମଇଳା ନିଜେ ସଫା କରନ୍ତୁ । ତମେମାନେ ନିଜେ ନିଜର ଦାବି ହାସଲ ନକଲେ କେହି ତମ ହାତରେ ତମର ମୌଳିକ ଅଧିକାର ଯାଚି ଦେବେ ନାହିଁ ।"(୨୩) ତାଙ୍କରି ନେତୃତ୍ୱରେ ସହରର ସମସ୍ତ ଝାଡୁଦାର ଓ ମେହେନ୍ତର ହରତାଳ କରିଛନ୍ତି । ପରିସ୍ଥିତି କ୍ରମେ ଅଣାୟତ୍ତ ହେବାରୁ ସରକାର ଶେଷରେ ମେହେନ୍ତରମାନଙ୍କ ଯଥାର୍ଥ ଦାବିକୁ ମାନିନେଇ ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି ଯେ ମେହେନ୍ତରମାନେ ଆଉ ପୁରୁଣା ଢାଂଚାରେ ଉଠା-ପାଇଖାନାର ସଫେଇ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ ନାହିଁ । 'ହରିଜନ' ଓ 'ନୀଳତୃଷ୍ଣା' ଏହି ଦୁଇଟି ଉପନ୍ୟାସ ସମ୍ମିଳିତ ଭାବେ ଓଡ଼ିଆ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ମେହେନ୍ତରମାନଙ୍କ ଜୀବନ ଚିତ୍ର ଓ ଜୀବନ ସଂଗ୍ରାମର ପରିଚୟ ଯେ ଦେଇପାରିଛନ୍ତି ତାହା କୁହାଯାଇପାରେ । ଅପରନ୍ତୁ, ନୀଳତୃଷ୍ଣା ଉପନ୍ୟାସ ମେହେନ୍ତର ମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କର ଅଧିକାର ହାସଲ ଦିଗରେ ପ୍ରୟାସୀ ହେବା ପାଇଁ ଏକ ସଫଳତମ ଉଦାହରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ଆହ୍ୱାନ ଦେଇଛି ।

ବିଶ୍ୱମାନବିକ ଅଧିକାର ଘୋଷଣାନାମାର'ର ଧାରା - ୪ ରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି, କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଦାସତ୍ୱ ତଥା ପରାଧୀନତାର ଶିକାର ହେବେ ନାହିଁ । ବିଭିନ୍ନ ରୂପରେ ରହିଥିବା ଦାସତ୍ୱ ଓ ଦାସ ବ୍ୟବସାୟକୁ ପୃଥିବୀରୁ ଉଚ୍ଛେଦ କରାଯିବ । ମାତ୍ର ଭାରତରେ ଚାଲିଥିବା ଦାଦନ ଶ୍ରମିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଏହି ଘୋଷଣାନାମାକୁ ସିଧାସଳଖ ଅବମାନନା କରେ । ଦାଦନ ଶ୍ରମିକ, ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କର ଆଉ ଏକ ଦୟନୀୟ ଅବସ୍ଥା । ନିଜ ଗ୍ରାମରେ କୌଣସି ରୋଜଗାରର ସୁଯୋଗ ନଦେଖି ବହୁଲୋକ ଏବେ ଅନେକ ଖଣି, ଖାଦାନ, କଳକାରଖାନାକୁ କାମ ପାଇଁ ଚାଲିଯାଉଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ବୋଧେ ଆଉ ଗ୍ରାମ୍ୟର ମୁକ୍ତ ଜୀବନକୁ ଫେରିପାରୁନାହାନ୍ତି । ବିଭିନ୍ନ କଂଟ୍ରାକ୍ଟର, ଏଜେଂଟ, ପେଟି ଏଜେଂଟଙ୍କଦ୍ୱାରା ସେମାନେ ବୁହା ହୋଇଯାଆନ୍ତି କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରକୁ । ସେଇଠୁ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ସେମାନଙ୍କର ଜୀବନର ବିମର୍ଷକର ଅଧ୍ୟାୟସବୁ । ଏହିଭଳି ଦାଦନ ଶ୍ରମିକ ଥିଲା ବ୍ରଜମୋହନ ମହାନ୍ତିଙ୍କ "ଅରକ୍ଷିତ ଉପନିଷଦ" ଉପନ୍ୟାସର 'ସିକନ୍ଦର' । ଲୋଭନୀୟ ମଜୁରୀର ଆକର୍ଷଣରେ ସିକନ୍ଦର ଗାଁର ସରପଂଚଙ୍କ ପ୍ରରୋଚନାରେ ବାହାରିଗଲା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ସହିତ ଷ୍ଟେସନ ଅଭିମୁଖେ । ସେଇଠୁ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ଏଜେଂଟମାନଙ୍କର ଏମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଖେଳ । ଅଗ୍ରିମ ନେଇଛନ୍ତି ବୋଲି ଏମାନଙ୍କଠାରୁ ଲେଖେଇ ନେଇ ସେମାନେ ହସ୍ତାନ୍ତର କରିଛନ୍ତି ଏହି ହତଭାଗ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପ୍ରକୃତ କଂଟ୍ରାକ୍ଟରକୁ ଯାହାର କି ଡ୍ୟାମ୍ ପ୍ରୋଜେକ୍ଟର କାମ କରାଇବାର ଅଛି । ସକାଳୁ ସକାଳୁ ପୁଳାଏ ଖେଚଡ଼ି ଖାଇ କାମ ଉପରକୁ ଏମାନଙ୍କୁ ଯିବାକୁ ପଡ଼େ । ଦୁଇଟା ବେଳକୁ ସେହି କାମ ନିକଟରେ ଗଣ୍ଡାଏ ଭାତ ଏବଂ ପୁଳାଏ ଘାଂଟ ତରକାରି । ସନ୍ଧ୍ୟା ସାତଟା ପରେ, କାମ ସରିବାବେଳକୁ ହାତରେ ଦୁଇ ଦୁଇ ପଟ ରୁଟି ଧରାଇ ଦିଆଯାଏ । ଦିନ ଯେତେ ଗଡ଼ି ଗଡ଼ି ଯାଏ କାମର ସମୟକୁ ବଢ଼ାଇ ଦିଆଯାଏ, ଖାଇବାର ପରିମାଣ କମି କମି ଯାଏ । ଆଉ ଏହାର ପ୍ରତିବାଦ କଲେ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ଅକଥନୀୟ ଅତ୍ୟାଚାର । ବନ୍ଦ ଘରକୁ ଡାକିନେଇ ହୁଏ ବିଦ୍ରୋହୀମାନଙ୍କ ଉପରେ ମାଡ଼ଗାଳି । ସେଠୁ ପଳାଇ ଆସିବାର ଜୁ ନାହିଁ । କଂଟ୍ରାକ୍ଟରର ନିଜସ୍ୱ ଗୁଣ୍ଡା ହିଁ ଏମାନଙ୍କୁ ସବୁବେଳେ ଜଗିଥା'ନ୍ତି । କେବଳ ଗଣ୍ଡେ ଖାଇ ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ଭାବନାମୟ ଜୀବନଟିର ସବୁ ଶକ୍ତି ନିଃଶେଷ ହୋଇଯାଇଥାଏ ପରର ଅମାର ଭର୍ତ୍ତି କରିବାରେ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଔପନ୍ୟାସିକଙ୍କ କ୍ଷୋଭ ପ୍ରକାଶ ପାଏ- "ଦିନେ ଏ ପୃଥିବୀରେ କ୍ରୀତଦାସ ପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଆଫ୍ରିକା ଭଳି ଦେଶରୁ ଲୋକଙ୍କୁ ଟଙ୍କା ପଇସା ଦେଇ କିଣି ନେଇ କ୍ରୀତଦାସ ଭାବେ ନିଯୁକ୍ତ କରାଯାଉଥିଲା । ସେମିତି ଭାରତରେ ଓଡ଼ିଶା ପରି ରାଜ୍ୟର ନିରୀହ ଗରିବ ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କୁ କିଣି ନେଇ ଆସାମର ଚା ବଗିଚାରେ ମାଲିକମାନେ ଜୀବନ ବ୍ୟାପୀ ଖଟାଉଥିଲେ । ତେବେ ସ୍ୱାଧୀନତା ପରେ ଯେ ଏ ଦେଶରେ ଏମିତି ଏକ ବ୍ୟବସାୟ ଚଳେ ତା' ଚିନ୍ତା କରି ହୁଏ ନାହିଁ ।"(୨୪)

'ଅରକ୍ଷିତ' ଏ ଉପନ୍ୟାସର ନାୟକ । ନିଜର ପରିଚୟ ପାଇଁ ସେ ଯେତେବେଳେ ନିଜର ଅଜାକୁ ଖୋଜେ, ସେତେବେଳେ ସେ ଜାଣିଲା ଯେ ତା'ର ଅଜା ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣ ଝରିଆର କୋଇଲା ଖଣିରେ ଦାଦନ ଖଟୁଛି । ଘଟଣାକ୍ରମରେ ସେ ଝରିଆରେ କାନନ ସର୍ଦ୍ଦାରର ସେଇ କୋଇଲା ଖାଦାନରେ ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣଙ୍କୁ ଭେଟିଛି । ଦୃଢ଼ ପ୍ରତିଜ୍ଞ ହୋଇଛି ଯେ ସେ ସର୍ଦ୍ଦାରର ମୁଖା ଖୋଲି ସ୍ୱାଧୀନତାର ଏତେ ବର୍ଷ ପରେ ଚାଲିଥିବା ଏ ଭୟଙ୍କର ଦାସ ପ୍ରଥାର ମୂଳୋତ୍ପାଟନ କରିବ ।(୨୫) ଘଟଣାର ଅଗ୍ରଗତିରେ ସେ ତାହା ହାସଲ କରିଛି ଫତେସିଂର ସହଯୋଗରେ । ବ୍ରଜମୋହନ ମହାନ୍ତି ଏହି ଉପନ୍ୟାସ ମାଧ୍ୟମରେ ଅତୀତରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସୁନିୟୋଜିତ ଢ଼ଙ୍ଗରେ ଚାଲିଆସୁଥିବା ଏକ ଦାସ ପ୍ରଥାପ୍ରତି ପାଠକମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିପାରିଛନ୍ତି ଓ ଦାଦନ ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କର ମାନବିକ ଅଧିକାରର ସୁରକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ଥିବା ସାହିତ୍ୟିକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟକୁ ସେ ତୁଲାଇଛନ୍ତି ମଧ୍ୟ ।

'ବିଶ୍ୱମାନବିକ ଅଧିକାର ଘୋଷଣାନାମା'ର ଧାରା - ୧୧(କ)ରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଯେ, "ନିଜକୁ ରକ୍ଷା କରିବାର ସବୁ ସୁଯୋଗ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇ ଆଇନାନୁମୋଦିତ ଭାବେ ସର୍ବଜନୀନ

ଶୁଣାଣି ମାଧ୍ୟମରେ ବିଚାର କରି ଅଭିଯୁକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଦୋଷୀସାବ୍ୟସ୍ତ ନକରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହେବାର ଅଧିକାର ତା'ର ରହିଛି ।" ପୁନଶ୍ଚ ଧାରା -୫ ରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଯେ, "କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଅମାନବୀୟ କ୍ରୂର ଅପମାନଜନକ ବ୍ୟବହାର କିମ୍ବା ଦଣ୍ଡବିଧାନ କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।" ବିଚାର ଅପେକ୍ଷାରେ ବା ବିଚାର ପରେ ବନ୍ଦୀ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ, ପୋଲିସର ଅତ୍ୟାଚାର ଓ ଅମାନବୀୟ ବ୍ୟବହାର ବିଶ୍ୱମାନବିକ ଅଧିକାର ଘୋଷଣାନାମାର ଉପରୋକ୍ତ ଦୁଇ ଧାରାର ଭାବାଦର୍ଶକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିଥାଏ । ହାଜତ୍ ମୃତ୍ୟୁ (Custodial Death) ଆଜିକାଲି ଏକ ସାଧାରଣ ଘଟଣାରେ ପରିଣତ ହେଲାଣି । ଏହା ବିରୋଧରେ ଦେଶର 'ମାନବିକ ଅଧିକାର କମିଶନ' ଅନେକ ପଦକ୍ଷେପ ନେଉଥିଲେ ବି ହାଜତ୍ ମୃତ୍ୟୁର ସଂଖ୍ୟା କିନ୍ତୁ କମି ନାହିଁ ।

ଜୀବନର ବିଭିନ୍ନ ପରିସ୍ଥିତି ପୃଥିବୀର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଜୀବ ମଣିଷକୁ ଅପରାଧୀ କରିଥାଏ । ତେଣୁ ଅପରାଧୀ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସର୍ବନିମ୍ନ ମାନବୀୟ ବ୍ୟବହାର ଲାଗି ସେ ହକ୍‌ଦାର । ଏହା ତା'ର ମାନବିକ ଅଧିକାର । କୌଣସି ପରିସ୍ଥିତିରେ ମଣିଷକୁ ପଶୁଭଳି ବ୍ୟବହାର କରିବା ନ୍ୟାୟସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ରାଷ୍ଟ୍ରଶକ୍ତିର ଜାଗ୍ରତ ପ୍ରତିନିଧି ଆରକ୍ଷୀ ବିହିନୀ ବ୍ୟକ୍ତିର ଏହି ମାନବିକ ଅଧିକାରକୁ ଉଲ୍ଲଂଘନ କରିବାର ନଜିର ଅପ୍ରତୁଳ ନୁହେଁ । ଏହାରି ଉପରେ ହିଁ ରଚିତ ହୋଇଛି ହରିହର ବାହିନୀ ପତିଙ୍କ 'କାରାର ମଣିଷ' । ଉପନ୍ୟାସର ନାୟକ 'ରାମ', ଶ୍ୟାମ ସାଆନ୍ତରାଙ୍କ ହୋଟେଲ୍‌ରେ ରହୁଥିବାବେଳେ ସାଆନ୍ତରାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଜଟଣି ଷ୍ଟେସନରେ ମାଲଗାଡ଼ିରୁ ଚିନି ଚୋରିକରୁଥିବା ଅବସ୍ଥାରେ ପୋଲିସ୍ ହାତରେ ଧରା ପଡ଼ିଥିଲା । ସେଇଠୁ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ତା'ର ବନ୍ଦୀର ଜୀବନ । ସଜା ଭୋଗିସାରି ସେ ଯେତେବେଳେ ଗ୍ରାମକୁ ବାହୁଡ଼ିଯାଏ, ଗାଁରେ ହୁଏ ଅଛବ । ଗ୍ରାମର ମୁଖିଆଙ୍କ ପରାମର୍ଶରେ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ହୋଇ ସେ ଜାତିଭାଇ ସଙ୍ଗେ ଚଳେ । ଏଥିପାଇଁ ତା'ର ବିଧବା ମା'ଙ୍କୁ ଜମି ବିକିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । କିନ୍ତୁ ପଡ଼ୋଶୀ 'କେତେକୀପାଟଣା' ଗ୍ରାମର ବଡ଼ଜେନାଙ୍କ ଘରୁ ସୁନାହାର ଚୋରି ହେବାରୁ ପୋଲିସ୍ ଦାଗୀ ଭାବେ ରାମକୁ ଥାନାକୁ ଆସିବାକୁ ଖବର ପଠାଇଲେ । ମାତ୍ର, ରାମ ପୋଲିସ୍‌ର କଥାନୁସାରେ ଥାନାକୁ ନଯିବାରୁ ପରଦିନ ତାକୁ ହାତରେ କଡ଼ି ପିନ୍ଧାଇ ସର୍ବସମକ୍ଷରେ ବାନ୍ଧି ନେଇଗଲେ ଥାନାକୁ । ଥାନା ହାଜତରେ ରାମ ପଶିବା ପୂର୍ବରୁ ନିଶୁଆ ହାବିଲଦାର କମ୍ବଳ ଉପରେ ଶୁଆଇ ଦେଲା ରାମକୁ - ଦେହରେ ଘୋଡ଼ାଇ ଦେଲା କମ୍ବଳ । ତା'ପରେ ନୃଶଂସ ଭାବରେ ବିଧା, ଯାବୁଡ଼ା, ଗୋଇଠା ବରଷି ଦେଇଗଲା ପୋଲିସ୍ । ସତର୍କ କରାଇଦେଲା ରାମକୁ, "ଶଳା ସାବଧାନ, ଯଦି ହାକିମ ଆଗରେ କହିବୁ ମାଡ଼କଥା, ତା ହେଲେ ତୋ ପିଠିରେ କୂଅ ଖୋଳିଦେବି, ଖବର ଦାର ।"[୨୬]

ସେହିପରି ଏଥିରେ ପ୍ରସଙ୍ଗ କ୍ରମେ ରାମର ବନ୍ଦୀ ଜୀବନର ସାଥୀ ଚକରା କିପରି ପୋଲିସ୍‌ର ଅମାନୁଷିକ ଅତ୍ୟାଚାରରେ ଶେଷକୁ ପାଗଳ ହୋଇଯାଇଛି, ତା'ର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି । ବନ୍ଦୀ ଜୀବନର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଭିଳାଷ ହେଉଛି ମୁକ୍ତି । ପୋଲିସ ଓ ମିଥ୍ୟାସାକ୍ଷୀର ହୀନ ଚକ୍ରାନ୍ତରେ ସେ ବନ୍ଦୀ ହୋଇଥିଲା । ନିଜର ଇପ୍‌ସିତ ମୁକ୍ତି ଯେତେବେଳେ ତା'ଠାରୁ ଦୂରକୁ ଦୂରକୁ ଚାଲିଯାଉଥିଲା, ସେତେବେଳେ ସର୍ବଶେଷ ଉପାୟ ଭାବେ ପାଚେରୀ ଡାଡ଼ିବାର ନିଷ୍ଫଳ ଚେଷ୍ଟା କରି ସେ ଧରାପଡ଼ିଗଲା । ଫଳରେ ତାକୁ ପୋଲିସ୍‌ଦ୍ୱାରା ପାଗଳ ହେବାକୁ ସପ୍ତାହଟେ ବି ଲାଗିଲା ନାହିଁ ।

ଅନ୍ୟତ୍ର ଜେଲ ଜମାଦାରର କଠୋର ଅନୁଶାସନର ଶିକାର ହୋଇଛି ଜନୈକ ବୃଦ୍ଧ, ଯିଏ ଅନେକ ଅପରାଧ ଲାଗି ଜୀବନ ସାରା ରହି ଆସିଥିଲା ଜେଲ୍‌ରେ । ବୁଢ଼ାକୁ ଜର ହୋଇଥିଲା । ଡାକ୍ତର ଖାନାରେ ଦୁଇମାସ ପଡ଼ି ସାରି ଯେତେବେଳେ ସେ ୱାର୍ଡକୁ ଫେରିଛି, ତାକୁ ଜମାଦାର କାମରେ ଲଗାଇବାକୁ ଚାହିଁଛି । ଜମାଦାର ଭୟରେ ବୁଢ଼ା ଘଣାକୁ ଯାଇଛି; ହେଲେ ଦୁଇଥର ବୁଲାଇ ଦେଇ ଯେତେବେଳେ ଥକ୍‌କାରେ ବସିପଡ଼ିଛି, ସେତେବେଳେ ବିରକ୍ତିରେ ଜମାଦାର ଦେଇଛି ରୋଳ ବାଡ଼ିରେ ଦୁଇ ଖୋବ୍ ବୁଢ଼ାର କଙ୍କାଳକୁ । ସେଇଠି ଢଳିପଡ଼ିଲା ବୁଢ଼ା ।[୨୭] କିନ୍ତୁ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟର କଥା ଜମାଦାର ସରକାରଙ୍କଦ୍ୱାରା ଦକ୍ଷ ପ୍ରଶାସନ ପାଇଁ ପାଇଛି ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ପୁରସ୍କାର ।

ବନ୍ଦୀମାନଙ୍କୁ କେବଳ ଯେ ଅମାନୁଷିକ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥାଏ ସେକଥା ନୁହେଁ, ଅତି କୁତ୍ସିତ ପରିବେଶରେ ସେମାନଙ୍କୁ ରଖାଯାଇଥାଏ । ମଶା ଛାରପୋକ ଭର୍ତ୍ତି ୱାର୍ଡ଼ରେ ସେମାନେ ଶୁଆବସା କରନ୍ତି । ଭଣ ଭଣ ମୁତ ଗନ୍ଧ । ରାତିରେ ଗୋଟିଏ କୁକୁ କୁକୁ ଜଳୁଥିବା ବିଜୁଳିବତୀ । ଛିଣ୍ଡା କମ୍ବଳ ସାଥିକୁ ଖଣ୍ଡେ ଚେପା ପିତଳ ଥାଳି ଓ ଆଲ୍‌ମିନିୟମର ଗିନାସେମାନଙ୍କ ସମ୍ବଳ । ଖାଇବାକୁ ପାଣିପଶା, ଗୋଡ଼ିମିଶା ଦୁର୍ଗନ୍ଧ ଚାଉଳର ପୋକ ଭର୍ତ୍ତି ଭାତ । ସେଥିରେ ପୁଣି ବିରକ୍ତିକର ହଳଦିର ମିଶ୍ରଣ । ଡାଲି ବୋଇଲେ ଢଙ୍କପାଣି । ଏସବୁ ପାଇଁ ପ୍ରତିବାଦ କରିହୁଏ ନାହିଁ । ଲେଖକଙ୍କ ଭାଷାରେ, "ଶାସନର ସଙ୍ଗୀନ ମୁନରେ ମିଳେଇଯାଇଛି ପ୍ରତିବାଦ - ନିଭି ଯାଇଛି ପ୍ରଦୀପ...."[୨୮] କିନ୍ତୁ ଲେଖକର ଲେଖନୀ ମୁନକୁ କୌଣସି ସଙ୍ଗୀନ ମୁନ ଦବୁଡ଼ା କରି ପାରିନାହିଁ । ଲେଖକର ହିଁ ସେଇଠି ବିଜୟ । ସେଥିପାଇଁ ସମଗ୍ର ଜନତା କୌଣସି ପରିସ୍ଥିତିରେ କିଂକର୍ତ୍ତବ୍ୟବିମୂଢ଼ ହୋଇଗଲାବେଳେ, ଲେଖକ ହିଁ ନୂଆ ଜୀବନର ମନ୍ତ୍ର ପଢ଼େ, ରାସ୍ତା ଦେଖାଏ, ଆଗେଇଯିବାକୁ ପ୍ରେରଣାଦିଏ । ଲେଖକ ହରିହର ବାହିନୀପତି ତାଙ୍କ ଉପନ୍ୟାସ 'କାରାର ମଣିଷ'ଦ୍ୱାରା ତାହାହିଁ କରିବାକୁ

ଚାହିଁଛନ୍ତି ମାତ୍ର ।

'ବିଶ୍ୱମାନବିକ ଅଧିକାର ଘୋଷଣାନାମା'ର ଧାରା ୧୭ (କ) ଓ (ଖ)ରେ ଘୋଷଣା କରାଯାଇଛି ଯେ ସମୂହ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସମ୍ପତ୍ତି ଉପରେ ଯେକୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର ଅଧିକାର ରହିଛି ଏବଂ କାହାକୁ କାହାର ସମ୍ପତ୍ତି ଉପରେ ଥିବା ଅଧିକାରରୁ ମନଇଚ୍ଛା ଉଚ୍ଛେଦ କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ୧୯୭୮ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତିଗତ ଅଧିକାର, ଭାରତୀୟ ସମ୍ବିଧାନରେ ନାଗରିକର ମୌଳିକ ଅଧିକାର ଭାବେ ସ୍ୱୀକୃତି ପାଇ ଆସୁଥିଲା । ମାତ୍ର, ସଂବିଧାନର ୪୪ତମ ସଂଶୋଧନ ସମ୍ପତ୍ତିଗତ ଅଧିକାରକୁ ଏକ ମୌଳିକ ଅଧିକାରର ଗୌରବ ନଦେଇ ଏକ ସାମ୍ବିଧାନିକ ବା ଆଇନଗତ ଅଧିକାର ଭାବେ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଲା । ଦେଶରେ ଭିତ୍ତିଭୂମିର ବ୍ୟାପକ ନିର୍ମାଣକୁ ଆଖି ଆଗରେ ରଖି ମୁଖ୍ୟତଃ ଏହା କରାଯାଇଥିଲା । ଆବଶ୍ୟକ ସ୍ଥଳେ ସମୂହର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ମୁଷ୍ଟିମେୟ ଲୋକମାନଙ୍କର ସମ୍ପତ୍ତିଗତ ଅଧିକାରକୁ ଆଇନ ସମ୍ମତ ଭାବେ ପ୍ରତ୍ୟାହାର କରାଯାଇ ପାରିବ; ଏପରି ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଏହି ସଂଶୋଧନ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇଥିଲା । ମାତ୍ର ଏହି ଗଳାବାଟର ସୁଯୋଗରେ ମୁଷ୍ଟିମେୟ ସ୍ୱାର୍ଥାନ୍ଧ ଲୋକେ ନିଜର ସୁବିଧା ପାଇଁ ସମୂହର କ୍ଷତିସାଧନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ନିର୍ବିଚାରରେ ବିଭିନ୍ନ ଯୋଜନା ନାଁରେ ନିରୀହ ଆଦିବାସୀ ହରିଜନ ଓ ଆର୍ଥିକ ଦୁର୍ବଳ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କର ଭିଟାମାଟିରୁ ଉଚ୍ଛନ୍ନ କରିଦିଆଗଲା । ଏକଥା ଏବେବି ଆମ ଦେଶରେ ବହୁବାର ଘଟିଚାଲିଛି । ଦିନାକେତେ ହଇଚଇ, ଅନ୍ଦୋଳନ, ବିରୋଧ ମାତ୍ର ସ୍ୱାର୍ଥପରମାନଙ୍କ ହୀନ ଚକ୍ରାନ୍ତ ତଳେ ସେ ଆନ୍ଦୋଳନ ନିଃଶେଷ ହୋଇଯିବା ପାଇଁ ବେଶୀ ସମୟ ଲାଗୁନାହିଁ । ଶେଷରେ ସେହି ମୁଷ୍ଟିମେୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ବିଜୟ ହିଁ ହେଉଛି । ଯେପରି ଘଟିଛି ଗୋପୀନାଥ ମହାନ୍ତିଙ୍କ "ହରିଜନ" ଓ ହୃଷୀକେଶ ପଣ୍ଡାଙ୍କ "ସୁନାପୁଟର ଲୋକେ" ଉପନ୍ୟାସରେ ।

'ହରିଜନ' ଉପନ୍ୟାସରେ ମେହେନ୍ତର ସାହିର ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନଙ୍କୁ ରାଜନୈତିକ ନେତା ଶୈଳେନ୍ଦ୍ରବାବୁ ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ବ୍ୟବସାୟୀ ଅବିନାଶ ବାବୁଙ୍କ ହୀନ ଚକ୍ରାନ୍ତରେ ନିଜ ଭିଟାମାଟିକୁ ଛାଡ଼ି ଅନ୍ୟତ୍ର ପଳାଇଯିବାକୁ ହୋଇଛି । ନିଜ ଆଖି ଆଗରେ ସେମାନଙ୍କ ବସ୍ତିରେ ନିଆଁ ଲାଗି ସବୁ ଜଳିଯାଇଛି । ସେମାନେ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି ନିଜର ବାସଭୂମି ଛାଡ଼ି ଚାଲିଯିବା ପାଇଁ । ନିଜ ସ୍ଥିତିରେ ସର୍ବଶେଷ ସନ୍ତକଟିକୁ ଜାବୁଡ଼ି ଧରିବା ପାଇଁ ଧନୀବୁଢ଼ାର ନେତୃତ୍ୱରେ ଲୋକମାନେ ସଂଗଠିତ ହୋଇଥିଲେ, ଆନ୍ଦୋଳନ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର, ଶରତର କାକର ରାତିରେ ହାଡ଼ିସାହିର ନିଆଁ ସବୁ ଆଶାକୁ ପୋଡ଼ି ପାଉଁଶ କରିଦେଇଛି ଯେପରି । ଔପନ୍ୟାସିକଙ୍କ ଭାଷାରେ "ହାଡ଼ିସାହିରେ ନିଆଁ ଲାଗିଛି । ବହଳ ଗହଳି । ଦେଖୁ ଦେଖୁ କେଉଁ ଛଟକରେ ଚହଲି ଯାଉଛି । ବାଧା ମାନୁନାହିଁ, କାନ୍ଦଣା ମାନୁ ନାହିଁ । ଧୂଆଁର ସମୁଦ୍ର ଉପରେ ମାଡ଼ି ଚାଲିଛି ନିଆଁର ତରଙ୍ଗ । ଜାଳି ପୋଡ଼ି ଭସ୍ମକରି ଦେଉଛି ଗରିବଙ୍କ ଘରକରଣାକୁ ।"[୨୯] ସବୁ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାର ହଠାତ୍ ରାତି ଅଧିଆ ସମାଧାନ ପରେ ପ୍ରଥମେ ହତାଶାରେ ଧନୀବୁଢ଼ା ସାହି ଛାଡ଼ିଲା । ସକାଳ ହେଲାପରେ ଅନ୍ୟମାନେ । ଲେଖକଙ୍କ ଭାଷାରେ, "ସହର ବଢ଼ିବ, ଏମାନେ ତାହାରି ଅଗ୍ରଦୂତ । ଆଗଚଲା କୋଡ଼ି ବାହୁଙ୍ଗୀଧରା ବାହିନୀ । ମଇଳା କାଢ଼ିବେ, ଅରମା ସଫା କରିବେ, ବସ୍ତି ବସେଇବେ । ତା'ପରେ ପୁଣି ଉଠିଯିବେ ଆଉ କେଉଁଠିକୁ ।"[୩୦]

ସହରକୁ ସୁନ୍ଦର କରିବା ନାମରେ ଅର୍ଥନୈତିକ ଶୋଷଣର ଶିକାର ହୋଇଥିବା ସମାଜର ସୁବଠୁଁ ତଳିଆ ବର୍ଗଙ୍କ ଆଶ୍ରୟ ସ୍ଥଳଟିକୁ ଅବିନାଶବାବୁ ଯେପରି ଅକ୍ତିଆର କଲେ, ତାହା ପାଠକମାନଙ୍କ ମନରେ ଗଭୀର ରେଖାପାତ କରିଥାଏ । ଆଉ ସବୁଠୁଁ ଦୁଃଖର କଥା ଆଇନ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଏମାନଙ୍କ ମାନବିକ ଅଧିକାରଗୁଡ଼ିକୁ ସୁରକ୍ଷା ଦେଇଥା'ନ୍ତା, ସେହିମାନେ ଆଇନର ଆଖିରେ ଅନ୍ଧପୁଟୁଳି ବାନ୍ଧି ନିଜର ସ୍ୱାର୍ଥ ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଯାଯାବର କରି ଛାଡ଼ିଲେ ।

'ସୁନାପୁଟର ଲୋକେ' ଉପନ୍ୟାସ ଏହି ସମସ୍ୟାର ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ରଚିତ ହୋଇଛି । ଏଥିରେ ଔପନ୍ୟାସିକ ହୃଷୀକେଶ ପଣ୍ଡା ଗଭୀର ଅର୍ନ୍ତଦୃଷ୍ଟି ସହକାରେ ଏହି ସମସ୍ୟାକୁ ଦେଖି ଦେଖାଇବାରେ, ବୁଝି ବୁଝାଇବାରେ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି ଓ ଅନେକାଂଶରେ ସଫଳ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ବଣମୂଲକର ଏକ ନିଦ୍ରିତ ସରଳ ଆଦିବାସୀ ଗ୍ରାମଟିଏ 'ସୁନାପୁଟ' । କିନ୍ତୁ ଶଗଡ଼ିଆ ରାସ୍ତାଦ୍ୱାରା ସେ ଗାଁର ନିଦ୍ରା ଭଙ୍ଗ ହୋଇଥିଲା ସେ ବର୍ଷ । ବେପାରୀମାନେ ଖେଦି ଆସିଥିଲେ ଭଳି ଭଳି ଚିଜ ଧରି । ସୁନାପୁଟ ଗ୍ରାମର ଲୋକମାନେ ଧାନ ମାଣ୍ଡିଆ, ମହୁଲ, କାନ୍ଦୁଲ ଦେଇ କିଣିଥିଲେ ସେସବୁ । ଆସିଥିଲା ସନ୍ୟାସୀ ରାଓ ଏବଂ ଧାର କରଜ ଦେଇ ପ୍ରାୟ ସବୁ ଜମିର ଫସଲକୁ ଗୁଦାମ୍ କରି ନେଇଥିଲା । ତଥାପି ବଣର ସନ୍ତାନ ନିରୁପଦ୍ରବ ଜୀବନଟିଏ ବଂଚିଥିଲା । ମାତ୍ର, ଯେବେ 'କଙ୍କଡ଼ାଗଡ଼ିଆ'ର ବନ୍ଧକାମରେ ସୁନାପୁଟ ଗାଁର ନାଁ ଲୋପ ପାଇଥିଲା ସେତେବେଳେ ସେମାନଙ୍କୁ ପଡ଼ିଥିଲା ଦାରୁଣ ବିପଦ ।

ସକାଳୁ ସକାଳୁ ଲୋକଙ୍କୁ ସୁନାପୁଟ ଗାଁ ଛାଡ଼ି ଚାଲିଯିବାକୁ ଆଦେଶ ଶୁଣାଇ ଦେଲେ ପୁଲିସ୍ ଓ ହାକିମମାନେ । ଲୋକଙ୍କୁ ସେମାନେ ବୁଝେଇଦେଲେ କିପରି ପ୍ରସ୍ତାବିତ ଯୋଜନାରେ ସରକାର ଏଠୁ ବିଦ୍ୟୁତଶକ୍ତି ବାହାର କରିବେ, କଳକାରଖାନା ବସାଇ ଉତ୍ପାଦନ ବଢ଼ାଇବେ ଓ ଏହି ଯୋଜନାଦ୍ୱାରା କିପରି ଲୋକମାନଙ୍କର ଜମିରେ ପାଣି ମାଡ଼ିବ, ଫସଲ ହେବ, ସେମାନଙ୍କର ଉନ୍ନତି ହେବ । ସେହି ରାତିରେ ସରକାରଙ୍କଦ୍ୱାରା ଦଖଲ ହେଲା ସୁନାପୁଟ ଗାଁ । କେହି କିଛି ବୁଝିବା ଆଗରୁ ସେମାନେ ଅନ୍ଧାରରେ ଗାଡ଼ିରେ ବୁହା ହୋଇଚାଲିଲେ ଅଜଣା ସ୍ଥାନକୁ । ଲେଖକଙ୍କ ଭାଷାରେ, "କ'ଣ ହେଉଛି ଜାଣିବା

ଆଗରୁ ସବୁ ଧାଂଡ଼ା ଅଡ଼ିଆ ହେଇ ଗୋଟେ ଟ୍ରକ୍‌ରେ ଖୁନ୍ଦା ହେଇଗଲେ । ତା' ପଛକୁ ବୁଢ଼ାବୁଢ଼ୀ, ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକ, ପିଲାପିଚିକା କେଁ କାଁ । ଜଣେ ବାବୁ ଆକାଶକୁ ଅନେଇ ବନ୍ଧୁକ ଫୁଟେଇଲା ଓ କହିଲା, ପାଟି ବନ୍ଦ ନକଲେ ବନ୍ଧୁକ ଫୁଟେଇଦେବ । ଗାଡ଼ି ଚାଲିଲା । ଲୋକେ କାନ୍ଦିଲେ । ଲୋକଙ୍କ କାନ୍ଦ, ଗାଡ଼ିର ହଲ୍‌ଚଲ୍‌ରେ ଲୁଚିଗଲା ।"(୩୧)

'କଙ୍କଡ଼ାଗଡ଼ିଆ' ଜଳସେଚନ ଯୋଜନା ପାଇଁ ହୋଇଥିବା ଜମିଦଖଲର କ୍ଷତିପୂରଣ ଅର୍ଥରୁ ଟଙ୍କାଟିଏ ସୁନାପୁଟର ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ପାଇନଥିଲେ । ଯାହାବି କିଛି ମିଳିବାର ଥିଲା ଲୋକଙ୍କୁ, ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ରାଓ ସେସବୁ ଅଂଟାରେ ପୂରାଇଥିଲା । ସରକାରଙ୍କ ଏହି ଜଳବିଦ୍ୟୁତ୍ ଯୋଜନାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଫଳ ହୋଇଥିଲା । ଦଶହଜାର ଲୋକଙ୍କୁ ବାସଚ୍ୟୁତ କରି ଯେଉଁ ଜଳବିଦ୍ୟୁତ୍ ସରକାର ଉତ୍ପାଦନ କଲେ ତାହା ତିନିଶହ ଲୋକଙ୍କୁ କାମ ଯୋଗାଇଥିବା ତିନିଗୋଟି କାରଖାନାକୁ ଚଳନକ୍ଷମ କରିପାରିଥିଲା; ଏବଂ କାରଖାନା ପାଇଁ ବାସଚ୍ୟୁତ ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣକୁ ବି ନିଯୁକ୍ତି ଦିଯାଇନଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ଲେଖକ ଲେଖନ୍ତି, "ଯଦି ସତେ ବିଦ୍ୟୁତଶକ୍ତି ଦେଶର ଅର୍ଥନୀତିର ଆତ୍ମା, ତା ହେଲେ ଡୁମା ହୋଇଥିବା ପରା - ଖରାପ ଆତ୍ମା ? ନହେଲେ ଏ ପ୍ରକଳ୍ପରୁ ଦଶ ହଜାର ଲୋକଙ୍କୁ ବାସଚ୍ୟୁତ କରି ଜଣକୁ ବି କାମ ମିଳିଲା ନାହିଁ ଓ ଗୋଟେ ଏକର ଜମି ପାଣି ମାଡ଼ିଲା ନାହିଁ ।"(୩୨)

ସୁନାପୁଟର ଲୋକେ ରାତି ଅନ୍ଧାରରେ ବଳପୂର୍ବକ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇ ଯେଉଁ ଅଂଚଳରେ ବସବାସ କଲେ, ସେଥିପାଇଁ ରିବିଣିକୁ ପାରୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ସେମାନଙ୍କର ବିଡ଼ମ୍ବିତ ଭାଗ୍ୟ ଯେପରି ଆରମ୍ଭ ହେଉଥିଲା । ଦିନେ ରିବିଣି ସରକାରୀ ପରୁଆନା ଧରି ଆସି ପହଂଚିଲା ସେମାନଙ୍କ ନିକଟରେ । ଯଥାବିଧି ପୂଜାଗ୍ରହଣ କରିସାରିବା ପରେ ସେ ଶୁଣାଇଦେଇଥିଲା ସରକାରୀ ଆଦେଶକୁ; ପାକିସ୍ଥାନରୁ ଶରଣାର୍ଥୀମାନେ ଆସିଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କୁ ଥଇଥାନ କରାଯିବ । ଅତଏବ ଜାଗା ଛାଡ଼ ।

ଅଗତ୍ୟା ସେମାନଙ୍କୁ ଗାଁ ଛାଡିବାକୁ ହେଲା । ସେମାନେ ସାତଦିନ ଚାଲି ସାରିବାପରେ, ଦିସାରିର ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଯେଉଁ ଜାଗାରେ ନୂତନ ଗ୍ରାମ ଥାପିଲେ, ତାହା ପୁଣି ଦୁଇବର୍ଷ ପରେ ପଥରମେଳା ବନ୍ଧ ଯୋଜନାରେ ନିଶ୍ଚିହ୍ନ ହୋଇଗଲା । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଦଶ କି ବାର ଘର ନଈପାରି ହୋଇ ଆଶ୍ରୟ ପାଇଁ ଘଂଚ ଜଙ୍ଗଲକୁ ପଶିଲେ । ଲେଖକଙ୍କ ଭାଷାରେ, "ମା' କୋଳରୁ ସତେକି କିଏ ତାଙ୍କୁ ଟାଣିନେଇ ଠେଲିଦେଲା ବାଘ ମୁହଁକୁ ।"(୩୩) ଏବେ ସେମାନେ ଯେଉଁଠି ଗାଁ ଥାପିଲେ ତା'ର ନାଁଥିଲା ଚିତ୍ତପ୍ରିୟା । ମାତ୍ର, ଏହି ଗାଁ ବି ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ଥାୟୀ ହୋଇପାରିନଥିଲା । ହାଇଦ୍ରାବାଦରୁ କାହିଁ ଅଚାନକ ଭାବେ ପହଂଚିଗଲା ଇସ୍‌ମାଇଲ୍ ଖାନ୍ । ସେ ରେଭିନ୍ୟୁ ଅମିନର ସାହାଯ୍ୟରେ ଅଧିକାର କଲା ଚିତ୍‌ତପ୍ରିୟା ଗାଁ । ଏବେ ସମସ୍ତେ ଛିନ୍‌ଛତର୍ ହୋଇଗଲେ ଯେ ଯୁଆଡ଼େ ।

ଏହି ଉପନ୍ୟାସର ନାୟକ କେଶବ ଓ ତା'ର କେତେକ ସହଯୋଗୀ ଗ୍ରାମବାସୀମାନଙ୍କର ଅଧିକାର ପାଇଁ ସବୁ ପରିସ୍ଥିତିଗତ ପ୍ରତିକୂଳତା ସତ୍ତ୍ୱେ ଲଢ଼ିଆସିଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମରୁ ବେଠିକୁ ବିରୋଧକରି ସଫଳ ହୋଇଛନ୍ତି ଏମାନେ ନିଜ ଅଞ୍ଚଳରେ । କିନ୍ତୁ ନିଜ ପ୍ରିୟ ଗ୍ରାମଟିକୁ ଏମାନେ ସରକାରୀ କଳର ଗ୍ରାସରୁ ରକ୍ଷା କରିପାରନାହାନ୍ତି । ତଥାପି ସେମାନେ ସଂଗ୍ରାମ ଜାରି ରଖିଛନ୍ତି । 'କେଶବ' ଚିତ୍ତପ୍ରିୟା ଗ୍ରାମରୁ ସେମାନଙ୍କୁ କରାଯାଇଥିବା ଉଚ୍ଛେଦ ବିରୋଧରେ ବିଭିନ୍ନ ହାକିମଙ୍କ ପାଖକୁ ବାରବାର ଦୌଡ଼ିଛି; ଅସଫଳ ହୋଇଛି ତା'ର ସବୁଚେଷ୍ଟା, କେହି ତା' କଥା ଶୁଣି ନାହାନ୍ତି ।

ସୁନାପୁଟର ଲୋକମାନଙ୍କର ମୌଳିକ ଅଧିକାର ଏପରି ବାରମ୍ବାର ଦୂରଦୃଷ୍ଟିହୀନ ସମ୍ବେଦନାହୀନ ଶାସକର ଶାସନକଳଦ୍ୱାରା କ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛି ଯାହା ହୃଦୟବାନ୍ ପାଠକଟିର ଆଖିରେ ଅଶ୍ରୁ ଆଣିବାକୁ ସକ୍ଷମ । ପାଠକ ଚିତ୍ତରେ ହାହାକାର ଭରିଦେଇ ଏହି ଉପନ୍ୟାସ ସୁନାପୁଟର ଲୋକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଶାସନକଳକୁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବାକୁ ପ୍ରେରଣା ଦିଏ- କାହିଁକି ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ଶକ୍ତିପାଖରେ ପ୍ରକୃତିର ସନ୍ତାନମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏତେ ଉଦାସୀନତା ?

ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ପ୍ରତୀୟମାନ ହେବ ଯେ ମାନବିକ ଅଧିକାର ଉଲ୍ଲଂଘନର ଚିତ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସରେ ପ୍ରଚୁର; କିନ୍ତୁ ମାନବିକ ଅଧିକାର ସୁରକ୍ଷାର ଚିତ୍ର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ନୁହେଁ । ତଥାପି ଅନେକ ଉପନ୍ୟାସରେ ବିଭିନ୍ନ ଚରିତ୍ର, ଅସହାୟ ଜନଗୋଷ୍ଠୀର ମୌଳିକ ଅଧିକାର ହାସଲ ଦିଗରେ ପ୍ରମୁଖ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । 'ନୀଳତୃଷ୍ଣା'ର କଳିଙ୍ଗ, 'ଅନ୍ୟ ଏକ ସମୟ, ଅନ୍ୟ ଏକ ଭାରତ'ର ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର, 'ଡାଏରୀ'ର ଅନୁ ପ୍ରଭୃତି ଚରିତ୍ରକୁ ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଉଦାହରଣ ଭାବେ ନିଆଯାଇପାରେ । ତେବେ ବ୍ୟକ୍ତିର ମାନବିକ ଅଧିକାରକୁ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ପରିସ୍ଥିତି ଓ ପରିବେଶରେ ଉଲ୍ଲଂଘନ କରାଯାଉଅଛି, ସେସବୁକୁ ଯଥାର୍ଥ କଥାନକ ମାଧ୍ୟମରେ ସାର୍ଥକ ଭାବେ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଇପାରିଲେ, ତାହାହିଁ ହେବ ସାହିତ୍ୟିକର ସ୍ୱୟଂ ଏକ ବଡ଼ ସଫଳତା । ଆମ ଓଡ଼ିଆ ଔପନ୍ୟାସିକମାନେ ଯେ ଏହି ସଫଳତାର ଅଧିକାରୀ ତାହା ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ।

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ:

୧. ସରକାର ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର, ଭୂମିକା, ପଦ୍ମମାଳୀ, ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ, ନଭେମ୍ବର, ୧୯୧୨

୨. ମହାନ୍ତି କାହ୍ନୁଚରଣ, ଭୂମିକା (ଅଠେଇଶ ବର୍ଷ ପରେ), ହାଅନ୍ନ, ସାଥୀ ପ୍ରକାଶନ ନବମ ସଂସ୍କରଣ-୧୯୮୩

୩. ତତ୍ରୈବ, ପୃଷ୍ଠା- ୩୮

୪. ତତ୍ରୈବ, ପୃଷ୍ଠା - ୪୦

୫. ତତ୍ରୈବ, ପୃଷ୍ଠା-୬୯
୬. ମହାନ୍ତି କାହ୍ନୁଚରଣ, ଶାସ୍ତି, ପୃଷ୍ଠା-୩, ପ୍ର.ଫ୍ରେଣ୍ଡସ, କଟକ, ଏକାଦଶ ସଂସ୍କରଣ- ୧୯୮୬
୭. ତତ୍ରୈବ, ପୃଷ୍ଠା- ୧୨
୮. ତତ୍ରୈବ, ପୃଷ୍ଠା- ୩୧
୯. ତତ୍ରୈବ, ପୃଷ୍ଠା-୩୧
୧୦. ମହାନ୍ତି କାହ୍ନୁଚରଣ, ଶାସ୍ତି, ପୃଷ୍ଠା-୭, ପ୍ରକାଶକ-ଫ୍ରେଣ୍ଡସ୍, ଏକାଦଶ ସଂସ୍କରଣ- ୧୯୮୬
୧୧. ତତ୍ରୈବ, ପୃଷ୍ଠା- ୧୪୪
୧୨. ତତ୍ରୈବ, ପୃଷ୍ଠା- ୧୫୭
୧୩. ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଶାନ୍ତନୁକୁମାର, ଅନ୍ୟ ଏକ ସମୟ, ଅନ୍ୟ ଏକ ଭାରତ, ପୃଷ୍ଠା-୪୬, ଗ୍ରନ୍ଥମନ୍ଦିର, ପୁନର୍ମୁଦ୍ରଣ-୧୯୮୪
୧୪. ତତ୍ରୈବ, ପୃଷ୍ଠା-୫୫
୧୫. ମହାନ୍ତି ସୁରେନ୍ଦ୍ର, 'ଟାମାଟି, କଟକ ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ୍ ଷ୍ଟୋର, ପ୍ରକାଶନ ସମୟ- ୧୯୮୮, ପୃଷ୍ଠା-୪୦
୧୬. ତତ୍ରୈବ, ପୃଷ୍ଠା-୨୨୦-୨୧
୧୭. ମହାନ୍ତି ଗୋପୀନାଥ, ପରଜା, କଟକ ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ୍ ଷ୍ଟୋର, ପଞ୍ଚମ ସଂସ୍କରଣ- ୧୯୭୨, ପୃଷ୍ଠା-୪୭
୧୮. ତତ୍ରୈବ, ପୃଷ୍ଠା-୨୯୧
୧୯. ତତ୍ରୈବ, ପୃଷ୍ଠା-୪୩
୨୦. ମହାନ୍ତି ଗୋପୀନାଥ, ହରିଜନ, ପୃଷ୍ଠା-୪୧, ବିଦ୍ୟାପୁରୀ, ସଂସ୍କରଣ-୧୯୮୩,
୨୧. ତତ୍ରୈବ, ପୃଷ୍ଠା-୨୭
୨୨. ତତ୍ରୈବ, ପୃଷ୍ଠା-୧୯୭
୨୩. ରାୟ ପ୍ରତିଭା, ନୀଳତୃଷ୍ଣା, ପୃଷ୍ଠା-୧୧୧, ଆଦ୍ୟାପ୍ରକାଶନୀ, ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ - ୧୯୮୧
୨୪. ମହାନ୍ତି ବ୍ରଜମୋହନ, ଅରକ୍ଷିତ ଉପନିଷଦ, ପୃଷ୍ଠା- ୧୧୦-୧୧୧, ପ୍ରକାଶକ-ସାଥୀ ମହଲ, ସଂସ୍କରଣ-୧୯୮୦
୨୫. ତତ୍ରୈବ, ପୃଷ୍ଠା -୧୭୬
୨୬. ବାହିନୀପତି ହରିହର, କାରାର ମଣିଷ, କଟକ ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ୍ ଷ୍ଟୋର
୨୭. ତତ୍ରୈବ, ପୃଷ୍ଠା-୧୧୮
୨୮. ତତ୍ରୈବ, ପୃଷ୍ଠା-୧୦୨
୨୯. ମହାନ୍ତି ଗୋପୀନାଥ, ହରିଜନ, ପୃଷ୍ଠା-୨୪୭, ବିଦ୍ୟାପୁରୀ, ସଂସ୍କରଣ-୧୯୮୩
୩୦. ତତ୍ରୈବ, ପୃଷ୍ଠା-୨୫୬
୩୧. ପଣ୍ଡା ହୃଷିକେଶ, ସୁନାପୁଟର ଲୋକେ, ଗ୍ରନ୍ଥମନ୍ଦିର, କଟକ, ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ- ୧୯୯୧
୩୨. ତତ୍ରୈବ, ପୃଷ୍ଠା-୩୯
୩୩. ତତ୍ରୈବ, ପୃଷ୍ଠା -୬୩

❖ ❖ ❖